

МАЙКЪЛ О'ФЛАЕРТИ

НЕЧУТИТЕ 12 МИЛИОНА

COMMISSIONER
FOR HUMAN RIGHTS

COMMISSAIRE AUX
DROITS DE L'HOMME

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

НЕЧУТИТЕ 12 МИЛИОНА

Непримиримите гласове на ромските и пътуващите жени

Майкъл О'Флаерти

Съвет на Европа
Комисар по правата на човека

Оригинален вариант: английски

Позволено е възпроизвеждането на откъси (до 500 думи), с изключение на случаите за търговски цели, при условие че се запазва целостта на текста, откъсът не се използва извън контекста, не предоставя непълна информация и по никакъв друг начин не въвежда читателя в заблуда относно естеството, обхвата или съдържанието на текста. Източникът на текста трябва винаги да бъде посочен, както следва: „© Съвет на Европа, година на публикуване“

Всяка друга кореспонденция, свързана с настоящия документ, следва да се изпраща до Службата на Комисаря по правата на човека

Съвет на Европа

F-67075 Страсбург Cedex

© Съвет на Европа, октомври 2025 г.
Преработена версия от ноември 2025 г.

Фотографии:

Титулна страница и страници 4–5, 6–7, 10–11, 13, 16–17, 18–19, 20–21, 24, 26–27, 31, 33, 38–39, 41–42, 44–45, 50–51, 53 (в горната част), 55, 63, 66–67, 69, 73, 75, 77, ©Съвет на Европа/Гиоргос Мутафис

Задна корица и страници 8–9, 14–15, 22–23, 35, 53 (долу), 59, 60, 78, ©Съвет на Европа/Кандис Имбер

Страница 46, с любезното съдействие на RED! Recycling, Северна Македония

Страница 47, с любезното съдействие на „Voice of Romni“, Украйна

Страница 49, с любезното съдействие на Артистичната компания „Untold Stories“

Страници 56–57, с любезното съдействие на Документационния и културен център на германските синти и роми/Ларс Керел

Страница 58, с любезното съдействие на Документационния и културен център на германските синти и роми/Фион Гросе

Страница 61, с любезното съдействие на Европейския ромски институт за изкуство и култура (ERIAC)

Страници 62, 64, 71, ©Съвет на Европа/Албан Хефти

Страница 70, с любезното съдействие на „E-Romnja“, Румъния

Дизайн и оформление: Съвет на Европа, Служба на Комисаря по правата на човека

СЪДЪРЖАНИЕ

Благодарности	5
Трябва да погледнем сами себе си в огледалото	7
На тази земя могат да растат дървета	12
Открити рани	21
Надеждата на Поликсени за първата ѝ училищна екскурзия	30
София има нова мечта	43
Изкуството да устояваш	58
Правим ли достатъчно, за да спрем един от най-големите скандали с правата на човека в Европа?	65
Действителността не търпи отлагане	72
Отговорността е наша	74
Методология	76
Бележки	79

Среща с жени и с директорката на детската градина в квартал „Света София“ в Солун, Гърция.

БЛАГОДАРНОСТИ

Изразявам своята искрена благодарност към представителите на ромските и пътуващите общности, особено към жените и момичетата, които щедро споделиха своето време и преживяванията си с мен и екипа ми в хода на моята работа. Някои от техните истории са неразделна част от тази книга.

Искрено благодаря на гражданските организации, ръководени от роми и пътуващи, както и на защитниците на правата на ромите и пътуващите, включително участниците в експертната консултативна среща „Да защитим правата на ромите и пътуващите в региона на Съвета на Европа“, организирана от моята служба в Страсбург на 9–10 септември 2024 г., за техния значителен принос.

Благодаря също така на властите във Финландия, Гърция, Ирландия, Северна Македония и Словакия за съдействието им при организирането на посещенията ми в техните страни от юни 2024 г. до април 2025 г. Срещите по време на тези посещения ми помогнаха да извлека важни за тази книга изводи.

Изразявам признателност към Джени Циропулу, журналистка, продуцентка на подкасти и документалистка, към Георгиос Мутафис, фотожурналист, както и към организациите, дали разрешение за възпроизвеждане на изображения, към Отдела за роми и пътуващи към Съвета на Европа и към други служители на Съвета на Европа, които подкрепиха подготовката на тази публикация.

Майкъл О'Флаерти

ТРЯБВА ДА ПОГЛЕДНЕМ САМИ СЕБЕ СИ В ОГЛЕДАЛОТО

През годините, в които работих за защита и насърчаване на правата на човека, гласовете на жените и момичетата от ромските и пътуващите общности отекваха мощно и ясно.

Когато започнах пътуването си като Комисар по правата на човека към Съвета на Европа, тези срещи за пореден път оставиха най-ярки спомени в мен.

В Източна Словакия срещнах ромска жена, претърпяла насилствена стерилизация.

Тя ми разказа, че това не е просто злина, останала в миналото. Беше нещо, което десетилетия по-късно продължаваше да съсипва живота ѝ. Неотдавна загубила единственото си дете и изведнъж се озовала сама, изправена пред огромна несигурност и усещане за незащитеност с напредването на възрастта.

Тя живее в неформално селище в Хермановце, известно като „селището на острова“, което често се наводнява след проливни дъждове.

Разказа как до ден днешен жените все още не са получили обезщетението, на което имат право, за деяния, признати от държавата за позорни.

И днес тя продължава да се бори за справедливост.

Обединила е сили с други ромски жени, преживели насилствените стерилизации, извършвани от 60-те години до началото на 21. век. Заедно и с подкрепата на гражданското общество те изискват държавата да поеме отговорност.

Действията им са ярък пример за това как ромските жени, претърпели такива ужасни нарушения, оказват съпротива и отстояват правата си.

Но в сърцевината на проблема стои следното: какво правят обществото и институциите – освен да говорят, – за да зачитат, защитават и насърчават наистина тяхната безопасност и достойнство и да гарантират справедливост?

В Ирландия една жена от общността на пътуващите ме посрещна в лагера за каравани, където живее със семейството си. Там беше синът ѝ, тийнейджър, който се забавляваше с приятелите си, а смехът им отекваше из целия лагер. Тя ми говори за това колко е важно да се помага на младите хора да намерят цел в живота си – нещо, с което да се гордеят сред ежедневните предизвикателства.

Именно тази майка, заедно с много други, по-късно ме заведе на гробището, където бяха организирали откриването на паметник в памет на пътуващите, които са се самоубили.

Това бяха жени, обединили се, за да се изправят срещу недопустимия, шокиращ брой на самоубийствата сред младите мъже и жени в общността на пътуващите, и да подложат този неотложен проблем на публичен дебат в Ирландия.

От юни 2024 г. в продължение на цяла година пътувах из редица държави. Бях сърдечно приет в живота на много ромски и пътуващи жени и мъже, момичета и момчета. Посетих домовете, кварталите, селищата

им и лагерите за каравани, и разговарях със защитници на техните права, които са движеща сила за промяна в Европа.

Станах свидетел на условия на живот, сравними само с разрушенията, които съм виждал във военни зони или в някои от най-бедните кътчета на планетата.

Видях живот без вода. Живот без електричество.

Лишения, които допускаме да продължават да съществуват.

Възмутително е, че в някои райони, въпреки наличието на инфраструктура и финансиране, общностите продължават да се сблъскват със стените на антиджипсизма¹ и липсата на възможности.

Видях лидерството, креативността и куража на ромските и пътуващите жени и момичета. Но видях и липсата на пространство и политическа воля да бъдат изслушани и подкрепени. Сексизмът, пред който са изправени, сред множеството други пластове от предразсъдъци и дискриминация.

Срещнах ромски семейства, погребали децата си – живот, прекъснат от куршумите на полицията.

И на сбогуване отново се замислих: колко още, докато животът и възможностите – настоящи и бъдещи – на всеки един от нас бъдат защитени в еднаква степен и оставени свободно да се развиват?

През тази една година видях и нещо друго:

Видях пламъка на колективната съпротива, силата на единството и мощта на солидарността.

Видях през коравия бетон да разцъфват цветя.

Видях правозащитници да рискуват всичко. Да се намесват, за да запълнят празнината, оставена от държавата.

Но това е твърде тежко бреме, за да го носят сами. Колко дълго могат да издържат без система, която действително да прави работата им възможна, вместо да ги омаловажава или просто да хвали издръжливостта им отдалеч?

Веднъж един журналист ме попита защо искам да използвам гласа си, за да усилям и подкрепям гласовете на ромите и пътуващите.

Защото в днешна Европа твърде много роми и пътуващи продължават да се сблъскват с непоносимо положение: това на открит расизъм² и дискриминация практически във всички сфери на живота. Твърде много от тях живеят в крайна бедност, сегрегация и изключване. И твърде много

Детска площадка за игра в
лагер на пътуващи в Дъблин,
Ирландия.

от нас — които носим отговорността да действаме — не правим достатъчно.

Ромите и пътуващите са най-голямото малцинство в Европа.

На целия континент те наброяват между 10 и 12 милиона души. В рамките на Европейския съюз (ЕС) са шест милиона.³

А положението в някои от техните общности е изключително тревожно.

Независимо от езика, на който се разказват техните истории, много от тях са жертви на предразсъдъци и насилие.

На тези страници ще предприемем заедно едно пътуване и то невинаги ще е приятно.

Ще погледнем тежките условия на живот, с които се сблъскват много общности в Европа, въздействието върху здравето им и достъпа до здравни грижи, пътя към правосъдие и обезщетение за оцелелите от принудителна стерилизация. Ще видим как препятствията пред образованието и заетостта пречат на мнозина да се развиват.

Ще обърнем внимание и на полицейското насилие и ще видим стените, които се издигат между тези общности и правосъдието. Ще се запознаем с тяхната история – включително Холокоста, който все още е непознат за толкова много хора, и ще отдадем дължимото на изкуството, културата и езиците на ромите и пътуващите.

Ще се спрем на това, което правят институциите и, още по-важно, на онова, което не правят. Ще почетем онези, които се застъпват, когато никой друг не го прави – правозащитниците и националните институции за защита на правата на човека и равенството.

И в края на това пътуване ще си зададем въпроса: какво следва сега? Трябва да бъдат предприети редица действия, за да се създаде рамка за защита, която наистина да обхваща всички.

Трябва да погледнем сами себе си в огледалото.

Да размислим, да се поучим, да се изправим срещу собствените си предразсъдъци и срещу тези на другите, които пресичат пътя ни.

Да изберем да се противопоставим на неравенството и несправедливостта.

И да действаме – сега – като използваме всичките си средства в подкрепа и солидарно с ромите и пътуващите хора в цяла Европа.

Това ромско селище в село
Хермановце, Словакия, е известно
като „селището на острова“.

НА ТАЗИ ЗЕМЯ МОГАТ ДА РАСТАТА ДЪРВЕТА

Когато уютният дом все още е само мечта

Тази сутрин Емилия е приготвила ориз. Трите ѝ деца го обожават. Но плъховете са го нападнали. Тя трябва постоянно да помни, че е нужно да захлупва храната с три-четири тенджери, за да я опази, но днес е закъсняла.

Къщата на Емилия е струпана от всевъзможни материали, които семейството ѝ е успяло да събере от боклука. Стаичката, където спят децата ѝ, е толкова тясна, че няма място и за един.

„Извинявам се за влагата“, казва тя. „Вчера вали дъжд и всеки път, когато вали, домът ни се наводнява.“

Децата, въпреки трудните условия, се смеят, тичат и закачат помежду си.

Небето отново притъмнява. Надига се поредната есенна буря и Емилия започва да събира малкото, което може, преди да потърси подслон в църквата.

Кафява, застояла река се вие през района.

Там, където свършва асфалтираният път, започва кално поселище, изолирано от останалия свят.

Това не е измислица, нито далечен спомен.

Това е Европа от 20-те години на 21. век.

„Моята мечта е...“

Намирам се в ромското селище в Яровнице, Словакия.

През отворената врата на една барака, без никакви мебели или уреди, сиянието на познат екран осветява тъмната вътрешност.

„Казвам се Денис. Уча в училище само за ромски деца. По време на COVID-19 училището ни даде таблети и достъп до интернет“, казва усмихната тийнейджърка, посрещайки ме в семейния дом.

„Много обичам да гледам сериали, но тук рядко имаме ток или вода. Съжалявам, че дрехите ми не са чисти и косата ми не е сресана“, извинява се тя.

„За какво мечтая?“

„Искам да имаме вода и ток у дома, за да мога да завърша гимназия. Това е мечтата ми.“

Чувам ехото на тези мечти и желания и в другите селища, които посещавам. Необходимите най-елементарни условия – каквито все още липсват, – за да могат те свободно да тръгнат към своето бъдеще.

Възмутително е, че жените и момичетата, които срещам, се чувстват принудени да се извиняват.

Възмутително е, че нашите общества и институции предпочитат да си затворят очи пред факта, че техните семейства, поколение след поколение, биват тласкани към бедността и лишени от елементарни условия.

Безопасният и здравословен дом – какъвто всяко дете несъмнено трябва да има – за твърде много ромски деца си остава най-голямата им мечта.

Булдозери, пожар, а после къде?

„Имаме хубава гледка“, казва ромски тийнейджър, загледан в един от най-богатите квартали на Солун в Гърция. „Но живеем сред боклуци“, добавя той.

Вървим през кална поляна, осеяна с импровизирани жилища, на няколко километра от градската среда, заобиколена от отломки. В квартал Цайрия 40 ромски семейства понасят тези условия.

Един кабел започва да пуши, прегрял от безмилостното лятно слънце и купчините запалими отпадъци, разпръснати навсякъде наоколо. Сметосъбиране на практика няма и боклукът от други райони се изхвърля в селището.

Когато имаш сигурен дом, всеки сезон носи своя собствена красота. Но когато живееш на открито в подобно поселище, всеки сезон идва със своите изпитания.

Тук няма електричество. Без стабилно електроснабдяване, хората живеят в енергийна бедност.⁴

Задаполучатток, дори и временно, те са принудени да се катерят по стълбовете на електроразпределителната мрежа, рискувайки да получат токов удар или да паднат смъртоносно. Мнозина ми казват, че и ги глобяват за тези импровизирани връзки.

Няма и водоснабдяване.

Някои жители носят тежки съдове с вода. Понякога успяват да донесат чиста вода от близък приют за кучета, понеже собственикът му е добър човек.

И все пак, точно до поселището е започнало строителството на технологичен парк от четвърто

поколение, предназначен да превърне Солун в „столица на иновациите“. Ромите обаче не очакват това да подобри условията им на живот.

Тъкмо обратното, булдозерите са заплаха за домовете им.

Казват ми, че една сутрин местните власти пристигнали без предупреждение и съборили няколко къщи. Планирали да разчистят цялото селище, без да имат план за преместване. Спрели ги едва когато Европейският съд по правата на човека наредил на Гърция да не изселва останалите семейства от селището.

В съседна България, в нарушение на друго решение на Съда, домовете на над 200 роми от квартал „Захарна фабрика“ в София бяха съборени само за един ден.⁵

На 15 април 2025 г., под строг полицейски надзор и заплаха от водни оръдия, възрастни и деца, болни хора и старци са принудени да спят на улицата

Изглед от въздуха на селището Цайрия в Солун, Гърция.

без никаква помощ. В следващите дни, когато положението им прераства в извънредна ситуация, те се сблъскват с отхвърляне на всяка крачка: „Не можете да се преместите нито тук, нито там.“

Оттогава общината обещава план за социално жилищно настаняване с подкрепата на европейски партньори – дългоочакван ангажимент, който сега дава надежда на жителите.⁶

В Истанбул, Турция, чувам за ромски семейства след катастрофалните земетресения, които преди няколко години разтърсиха югоизточната част на страната, отнемайки живота на повече от 50 000 души и оставяйки без дом няколко милиона жители в региона, според приблизителните оценки. „Земетресението нанесе щети и на нашите домове. Но за хората от нашите общности беше много трудно да получат финансова помощ и контейнерни къщи“, казват ми. „Те бяха изтласкани далеч и от пунктовете за помощ.“

Обратно в Гърция, общността в Цайрия не се предава.

„Обадихме се в кметството, за да поискаме среща, но от там продължават да ни казват, че са прекалено заети“, казва млад баща.

Някои семейства са се опитали да наемат жилища в града, но наемодателите често отказват да отдават под наем на роми.

Други обединили спестяванията си, за да купят заедно земя в град Хераклион Лагкада и докарали каравани, но съседите им ги изгорили през нощта.

„Роден съм тук, служил съм в армията, плащам данъци. Защо аз и децата ми трябва да понасяме толкова много расизъм?“, пита той – човек, който в крайна сметка не е имал друг избор, освен да се върне в лагера.

Много версии на „дом“, едно и също искане

Намирам се на място, което ми е дълбоко познато: Ирландия, моята родина.

Няколко слънчеви лъча пробиват замръзналия зимен въздух, сякаш се опитват да го смекчат.

Пресичам магистралата и завивам по страничен път. Скрит зад стени се намира лагер за каравани на семейства от общността на пътуващите.

Един мъж ми маха да се приближа. С гордост ми показва красив зелен фургон, изрисуван със сини, червени и жълти мотиви. Част от детството си е прекарал в друг фургон, пътувайки със семейството си.

„Животът ни беше прекрасен“, казва с носталгия.

Стена отделя лагера „Авила парк“ от съседния квартал в Дъблин, Ирландия.

Сега този фургон се показва из цяла Ирландия на панаири и други събития, където разказват историята на неговото изработване и употреба, за да не потъне в забвение.

В миналото водили номадски живот и придвижвали се с конски каруци, семействата на пътуващите продавали килими, платове и плодове и подпомагали местните общности и икономики със занаятчийски услуги.

От много години обаче законите срещу непозволеното преминаване и други разпоредби продължават да ограничават тяхното придвижване и – както и при други общности в Европа, изправени пред подобни ограничения – днес само малцина все още пътуват.⁷ „Далеч от очите им, далеч от сърцата им“, казват те с горчивина. Споделят, че се чувстват затворени в местата за престой, където живеят днес, често отделени от останалата част от града с високи стени.

С очите си виждам какво имат предвид.

Караваните са похабени, без електричество, без тоалетни, без топла вода за готвене или къпане. Няма и следа от зеленина, само опасни развалини, сред които децата се опитват да си играят. Няма място за навеси, нито за коне, които са неразделна част както от културата, така и от икономиката на пътуващите.

Някои лагери са толкова пренаселени, че семействата са принудени да се местят, където могат, разкъсвайки силните семейни връзки, на които пътуващите разчитат от поколения наред, за да оцелеят.

„Бавно, но сигурно се опитват да разрушат тази култура“, казва една жена от общността, имайки предвид пренебрежението на местните власти към искането на пътуващите да живеят според традициите си.

На много роми и пътуващи хора в Европа е отказано едно основно изискване: равенство, започващо с безопасно и сигурно място, където да живеят в мир и с достойнство.⁸

Място с топла вода, интернет, осветление, което се включва навреме за вечеря, и топло легло, в което да спиш.

Място, където след дългия ден се чувстваш у дома си.

Каравана: лагер за пътуващи във Фингълс, Дъблин, Ирландия

Собствен ключодържател

Автобус № 11 свързва центъра на град Кошице с квартал „Луник IX“ – едно от най-големите ромски селища в Словакия.

Чух, че това е най-старият автобус в града, без услуги по почистване.

Казват ми също, че в „Луник IX“ около 4 000 души живеят в крайно лоши условия. Повечето сгради нямат достъп до вода. Тръбите са опасно стари. Там, където има вода, тя тече едва час-два на ден и обикновено стига само до партера.

Видях как по 10 или дори по 20 души от семейство са натъпкани на 70–90 квадратни метра.

Разказаха как, когато асансьорите не работят, старците и хората с увреждания остават блокирани на горните етажи.

И все пак виждам признаци на надежда.

Неправителствени организации, в партньорство с ромските общности и общините, работят за подобряване на тези ужасни условия. Микрокредити, наемане на земя и семинари по строителство и финансова грамотност са част от програмите, провеждани в „Луник IX“ и другаде в източна и централна Словакия.⁹

В други краища на Европа откривам по-различни усилия.

В Халандри, Гърция, общината стартира инициатива за преместване на 156 ромски семейства от две селища, едното от които съборено.

Ромите се нанасят в апартаменти в съседни квартали с подкрепата на общината, за да им се даде време да възстановят живота си.

Първите месеци са трудни. Расизмът е повсеместен. Някои съседи дори правят подписка, за да ги изгонят – един от многото начини, по които на ромите в цяла Европа се дава да разберат, че не са желани съседи.

Ромска жена от Халандри, чийто живот се е променил след преместването в новия ѝ дом, казва:

„В началото се страхувах да напусна квартала, страхувах се от неизвестното. Но с течение на годините всичко се промени. Децата ми си учеха уроците и за първи път можеха да канят приятели у дома. Връщах се от работа, почивах си и си правех кафе. Като опознахме съседите си, създадохме приятелства. Вкъщи човек живее в мир.“

В Клуж-Напока, Румъния, проектът „Пата-Клуж“, финансиран чрез Норвежките грантове, подпомага преместването на десетки семейства от сегрегирано неформално селище в близост до депо за отпадъци в района Пата-Рат в апартаменти в града.¹⁰ „Обединиха се хора от ромската общност, социални работници и — което е от решаващо значение — силна политическа воля“, казва Шийна Келер, експерт по социално приобщаване и ромски правозащитник, понастоящем ръководител на сектор в програмата „Грантове от ЕИП и Норвегия“.

Но проектът не спира само с преместването.

„Продължи с психосоциална подкрепа, помощ при търсене на работа и систематични усилия децата да посещават училище. Точно това, което е нужно: цялостен, дългосрочен подход. Имаше ли предизвикателства? Разбира се. Но ясният пример за смислено приобщаване е налице.“

Макар нуждите на общността да продължават да бъдат неотложни, животът на някои семейства вече е започнал да се променя.

Семейство, живеещо в квартал „Луник IX“ в град Кошице, Словакия.

Луни

За жалост, проектът в Халандри към днешна дата е замразен.

Парите на общината свършили, ведомствата се изпокарали, а близките градове дали отпор, когато ромите купили земя, за да си построят къщички: „не и в нашия двор“ заявили им за пореден път.

Проекти като този в Халандри и изпълняваният от НПО в „Луник IX“ или подкрепяни от програми за финансиране, носят надежда и промяна, но също така показват пропуски и поуки.

Жилищното обезпечаване до голяма степен си остава недостатъчно финансирано, изключително сложно и скъпо, а резултатът е муден напредък.

И не става въпрос само какви средства са налични, а и как се инвестират.

Осигуряването на достъп до подходящи жилища и настаняване за цели общности изисква нещо повече от тухли и хоросан. Нужно е да се работи заедно с общностите от самото начало, да са налице междуправителствено сътрудничество и техническа експертиза.

Към това се прибавя и осигуряването на право на собственост, жилищен фонд и земи в интегрирани райони, функционираща инфраструктура, предоставяща достъп до основни услуги, и начини за покриване на разходите за издръжка, както и приобщаващо образование — всичко това постигнато в диалог с всички заинтересовани страни, така че приобщаването да не отстъпи място на нови форми на сегрегация.

Ключово значение имат лидерството и твърдата подкрепа на общините, подплатени с познаване на нуждите на общностите.

Нито едно звено във веригата не бива да липсва.

В „Луник IX“ децата с гордост ми показват засадените от тях дървета, за които се грижат. Липите им са обсипани с жълти цветове.

„Хората си мислят, че тук нищо не вирее“, казват ми те. „Но вижте, ние успяхме! Дърветата растат силни и здрави.“

И наистина е така.

С грижа и упоритост животът намира начин да разцъфне.

Дете гледа жилищата в квартал „Луник IX“
в Кошице, Словакия.

ОТКРИТИ РАНИ

Когато здравните системи не успяват да гарантират грижи за всички

Преди да отиде в болницата, Марианна грижливо прикрива идентичността си.

Казват ми, че е облякла дрехите си за пред „баламос“.

За гръцките роми като Марианна, „баламос“ означава гръци, които не са роми.

Да бъдеш разпознат като ром може да е опасно. То може да означава чакане с часове, пренебрежителни погледи или направо отказана медицинска помощ.

По време на пандемията от COVID-19 много от нас преосмислиха отношението си към здравето и настояха за равноправен достъп до медицинска помощ.

И все пак пандемията отново разкри с болезнена яснота системната дискриминация, с която се сблъскват ромските и пътуващите общности в Европа.

В редица държави те бяха превърнати в изкупителни жертви на здравната криза, подложени на прекомерни полицейски проверки и изключени от жизненоважна обществена информация и услуги.¹¹

За твърде много хора правото на здраве¹² все още остава недостъпно.

За жените и момичетата от ромските и пътуващите общности това разстояние е огромно.¹³

И все пак тъкмо това са жените, които заедно, въпреки всички препятствия и дискриминацията, са движещата сила на промяната в толкова много от местата, които посетих.

Заедно с жени от общността на пътуващите отбелязвам Националния ден за психично здраве на пътуващите на церемония в Лимерик, Ирландия.

Жълти рози

Миризмата на влажна земя изпълва въздуха. Небето е натежало и сиво.

В едно гробище в Лимерик, Ирландия, жени от общността на пътуващите се събират с букети жълти рози. Жълтото, казват те, е цветът на осведомеността и предотвратяването на самоубийствата – цветът на надеждата за ново начало.

Кризата¹⁴ е потресаваща.

Броят на самоубийствата сред мъжете от общността е седем пъти по-висок, отколкото в общото население. При жените – пет пъти повече. Самоубийствата съставляват 11% от всички смъртни случаи сред пътуващите.¹⁵

Чувам, че вместо на „чичо доктор“ или на „пирати“, децата си играят на „погребение“, разнасяйки

картонени кутии вместо ковчези. Някои гробове тук са на едва деветгодишни деца.

Защо?

Причините са сложни. Казват ми, че това се дължи на бедността, дискриминацията, лошите резултати в образованието, заличаването на културната идентичност и ограничения достъп до здравни грижи.

„Има проблем с навременния и подходящ достъп на пътуващите до общопрактикуващи лекари. Това, което наблюдаваме, е, че пътуващите се озовават в кризисно състояние в спешното отделение, чакат 12–13 часа, а след това биват изпращани у дома, за да им дойде ред за амбулаторни прегледи седем или осем месеца по-късно“, казва Патрик Райли, координатор на Инициативата за психично здраве в Центъра за пътуващи и роми „Pavee Point“.¹⁶

„Знаем, че услугите за психично здраве не са адекватно финансирани и че има предизвикателства

Патрик Макдона, специалист, работещ с младежи по въпросите на психичното здраве, демонстрира настолната игра „Без срам“ в Дъблин, Ирландия.

при достъпа до подходящи услуги. От началото на пандемията от COVID-19 психичното здраве на пътуващите се е влошило значително“, добавя той.

Срещам млади пътуващи хора между двайсет- и трийсетгодишни, които се боят да отидат на лекар, защото заради една диагноза за психично заболяване могат да им отнемат децата, както, според тях, се е случвало през последните десетилетия.

Този страх се предава от поколение на поколение.

Пътуващите искат обучени специалисти по психично здраве от собствената им общност – хора, на които имат доверие и които могат да разпознават ранните признаци на криза и да предложат подкрепа.

Защото стигмата продължава да осъжда на мълчание мнозина, преди още да заговорят.

Въпреки това, макар да съм свидетел на тежките последствия от тази криза, срещам и жени, които пренаписват историята.

Дванадесет жени от общността на пътуващите от района на Лимерик започват да изучават психично здраве и общностно развитие в университета – решени да се върнат с познания, на които тяхната общност може да се довери.

Пътуването им се корени в преживяното по време на пандемията от COVID-19: настанени в лагери за каравани, често без течаща вода или елементарни хигиенни условия, те се сблъскват с безразличието на властите и с нарастващото отчаяние – и много от тях решават да действат, отказвайки да приемат изоставянето като съдба.

„Искам да покажа на децата си, че могат да се справят“, казва Кристъл.

„Че има по-добри решения от самоубийството.“

Опасности за живота

Когато посетих селището Яровнице в източна Словакия – същото, където бях чул мечтите на ромските деца за вода и електричество – видях струйка дим, издигаща се в небето.

Пожарите са често срещана и смъртоносна опасност в маргинализираните ромски селища в цяла Европа, където пренаселеността е нещо нормално, а семействата разчитат на твърдо гориво за отопление, готвене и осветление – поради бедността и липсата на достъп до безопасни енергийни източници.

В някои словашки региони, особено в източна Словакия, ромите по-често постъпват в болница с изгаряния, които изискват специализирана медицинска помощ.

Само няколко дни след посещението ми в Яровнице до мен стигна новината, че е избухнал пожар, отнел живота на една жена.

Но опасностите за човешкия живот не свършват дотук.

На някои места в Европа селищата са разположени в

райони, неподходящи за живот — до замърсени реки, в зони с риск от наводнения, или в близост до депа за отпадъци.¹⁷

Другаде ромските общности са изключени от обществените услуги за сметосъбиране, което ги излага на замърсяване с отпадъци.

Шуто Оризари в Северна Македония, община с преобладаващо ромско население, която посетих, е сред онези, които страдат от последствията от подобно занемаряване. На 29 април 2025 г. Органът за равенство в страната установи, че община Скопие е дискриминирала жителите на Шуто Оризари, като не е събираща отпадъците им.¹⁸

Уреди за измерване на качеството на въздуха, които следят нивата на замърсяване и издават предупреждения при опасност, се инсталират в голяма част от Скопие. Но не и тук.

Всъщност за ромските общности опасностите от замърсената околна среда са само част от проблема. Ограниченият достъп до здравни грижи – до услуги, които обществото често приема за даденост – също лишава мнозина от възможността да получат необходимото им лечение. Тази смъртоносна

Срещнах се с активистки и представителки на НПО „Poradňa“, Словакия. Заедно, тези жени настояват за справедливост.

комбинация задълбочава неравенството в здравеопазването и излага благосъстоянието им на сериозен риск.

Жените и момичетата може би понасят най-тежкия товар, с дългосрочни последици за здравето им, като в същото време често продължават да носят отговорността за домакинството и грижата за семействата си.¹⁹

В Словакия и Гърция ми разказаха също, че линейките понякога отказват да влязат в селища или квартали, където живеят роми, дори при спешни случаи или раждания, което принуждава жителите да търсят медицинска помощ сами.

„Никога повече няма да имаш деца“

В Словакия се срещам с ромски жени, преживели принудителна стерилизация.

Една от тях ми разказа, че това ѝ се е случило през 1988 г. Имала затруднения с дишането и в крайна сметка била приета в болница.

„Никога повече няма да имаш деца“, казал ѝ лекарят, когато се събудила от упойката. Никой не я информирал за онова, което той възнамерявал да направи.

Трагично е, че тази нечовешка практика е била систематично прилагана спрямо ромски жени и жени с увреждания през предходните десетилетия и е продължила да се повтаря през следващите години.

За ромските жени от Словакия и за безброй други жени в Европа – включително в Чехия, Финландия, Норвегия и Швеция – физическите и емоционалните белези от тези посегателства остават открити рани.

Принудителните стерилизации са част от мрачното наследство на системна, брутална дискриминация, която лишава ромските жени от репродуктивното им здраве и права, от телесна неприкосновеност и от право на самоопределение.²⁰

И макар че нищо не може да поправи насилието, на което са били подложени, държавите дължат на тези жени истина, справедливост, обезщетение и твърди гаранции, че подобни злоупотреби никога повече няма да се повторят.

Както в Словакия, така и в Чехия пострадалите отдавна изискват адекватни механизми за компенсация, които да ги подкрепят с напредването на възрастта им.

Въпреки че Чехия е въвела такава схема, на много пострадали е било отказано обезщетение поради процедурни пречки и пропуски.²¹ Неотдавнашните съдебни разяснения и удълженият срок – постигнати благодарение на неуморните усилия на оцелелите и техните защитници – дават лъч надежда за справедливост и възмездие.

Словакия засега е предложила само публично извинение и известна надежда, че се подготвя инициатива.²² Но голите думи не могат да поправят вредите, нанасяни с десетилетия. Заедно и с подкрепата на гражданското общество, ромските жени изискват справедливост и равни грижи.

Време е за конкретни и значими действия, за да се преодолее тази мрачна глава от най-новата история на Европа.

Борбата за равнопоставена и качествена репродуктивна грижа

Много ромски жени остават с дълбоко недоверие към системата на здравеопазването – система, която в някои страни продължава да изолира ромските майки в родилните отделения и им отказва равното право на здравни грижи.

Дори и днес продължават да се разпространяват стигматизиращи наративи за личния и семейния живот на ромите и пътуващите, включително от страна на някои политици, което подхранва дискриминацията и изключването им.

В цяла Европа чувам разкази за ромски жени, третирани с безразличие или презрение в родилните отделения или в други здравни заведения, подлагани на вербална агресия, физическо малтретиране или направо им се отказва грижа и се създават забавяния.²³

В Ирландия научни изследвания документират как жени от общността на пътуващите са оставяни без надзор по време на раждане, подлагани са на медицински процедури без тяхното съгласие и са се сблъскали с чести забавяния и дискриминация в акушерската помощ.²⁴

Салия Бекджир Халим, изпълнителен директор на Инициативата за правата на ромските жени в Шуто Оризари, Северна Македония.

Анна Хлебавцова е ромски здравен медиатор. Тя работи в педиатричното отделение на болница „Я. А. Рейман“ в Прешов, Словакия.

Това не са изолирани случаи – те са част от система, в която расизмът и дискриминацията, основана на пола, се преплитат, лишавайки жените и момичетата от правото да вземат решения относно собствените си тела и живот.

Резултатът е трайна неравнопоставеност в достъпа до медицински грижи.

Една история от Шуто Оризари, Северна Македония, продължава да отеква в ума ми.

Казват ми, че в продължение на няколко години нито един гинеколог не е обслужвал тази общност. Неколцина дошли и си тръгнали, без да се задържат.

„Имаше случаи, в които жени раждаха наред улицата“, казва Салия Бекджир Халим, изпълнителен директор на Инициативата за правата на ромските жени в Шуто Оризари.

През 2012 г. ромски жени и правни експерти се обединили, за да се борят за създаването на клиника за женско здраве в Шуто Оризари. Стартирали мощна кампания, събирали подписи, разпространявали информация на национално и международно ниво.

Защо е имало такава сериозна липса на медицински грижи?

„Някои лекари просто не искат да работят там – и аз вярвам, че расизмът има своята роля“, казва Игор Ядровски, член на Комисията за превенция и защита срещу дискриминация, органът за равенство в Северна Македония.

„Чувал съм ужасяващи коментари от гинеколози за ромските жени“, добавя той.

„Друг проблем е незаконното събиране на такси в системата на здравеопазването в Северна Македония. Някои гинеколози изискват заплащане – дори за услуги, които би трябвало да са безплатни или силно субсидирани. Предвид социално-икономическите условия в Шуто Оризари, много хора просто не могат да си го позволят. Затова лекарите преместват практиките си в други части на града, където хората могат да си позволят тези допълнителни такси“, казва Ядровски.

Но жените печелят.

Казват ми, че днес в Шуто Оризари има двама държавни гинеколози и една частна клиника – защото жените се обединили, изискали и не се отказали.

Изграждане на мостове към грижа и доверие

Днес в Словакия поне 300 роми от местните общности работят като здравни медиатори и 85% от тях са жени.

Как се случи това? Проектът, известен като „Здрави общности“, е инициран и реализиран от неправителствена организация в сътрудничество с партньори от неправителствения, публичния и частния сектор. От 2017 г. дейностите му са поети от „Здрави региони“ – държавно субсидирана организация, създадена от словашкото Министерство на здравеопазването.²⁵

Чрез здравната медиация ромските здравни медиатори се стремят да подобрят здравното положение на маргинализираните ромски общности – като повишават осведомеността по здравни въпроси, оказват подкрепа и изграждат доверие.²⁶ Те изслушват нуждите на общността, придружават ромските пациенти до болници и други медицински прегледи и помагат за преодоляване на комуникационните бариери с медицинския персонал, като гарантират, че процедурите зачитат правата на пациентите и спазват принципа на информираното съгласие.

Помагат на семейства и възрастни хора да си запазват часове за преглед онлайн.

Подобряват здравната грамотност на децата.

Но може би най-важната им роля е тази на вдъхновители и пример за подражание за по-младото поколение.

Един от здравните медиатори казва:

„Децата, особено тийнейджърите, идват и ме питат: „О, кажи ми какво трябва да направя? И аз искам да стана медицински асистент. Виждам, че имаш по-добър живот, аз също искам по-добър живот““.

Ромските здравни медиатори са се превърнали в спасителен пояс за много общности, но така или иначе все някога смяната им ще свърши.

Текущият проектен период трябва да приключи през 2029 г.

Дискриминацията обаче не си тръгва с края на работния ден.

Призив за траен ангажимент и стъпки към реална промяна

Подобни инициативи, ръководени от местните общности и даващи им възможност за самоопределение, се реализират в различни държави и спомагат за изграждането на по-здрави общности, обогатявайки здравната система като цяло.

Те показват, че когато институциите слушат, подкрепят и поставят общностите в центъра, могат да се изградят трайни решения.

Те биха могли — и би трябвало — да бъдат адаптирани и подобрени за други държави, ако е необходимо, както и за други контексти.

В крайна сметка не е случайно, че мерките, за които пътуващите в Ирландия настояват, за да подобрят достъпа си до качествено здравно обслужване, са същите като тези, които биха подобрили условията за ромите в Словакия.

Въпреки това много от тези инициативи, подобряващи живота на ромите и пътуващите общности, са част от краткосрочни проекти с ограничен период на финансиране.

А какво се случва след това?

Прекъсванията водят до разочарование, подкопават доверието, ограничават достъпа до грижи и влошават здравните резултати.

Отговорността на държавата да поправи една система, пропита с предразсъдъци и бариери, не може да бъде изпълнена чрез краткосрочни мерки.

Здравните системи трябва да продължат да въвеждат структурни промени, включително ясни насоки и обучение за медицинския персонал, както и реални инструменти, с които пациентите да могат да сигнализират, да оспорват дискриминацията и да осигуряват отчетност, като същевременно се гарантира, че услугите са адекватно финансирани, за

да отговорят на нуждите на всички.

Също така е необходимо да се засили присъствието на ромски и пътуващи медиатори сред здравния персонал, да се поддържа непрекъснатостта на тяхната жизненоважна работа, да се наемат със стабилни договори и справедливи заплати, както и да се гарантира, че ромите и пътуващите имат равни възможности да следват всякакви кариери в областта на здравеопазването.

НАДЕЖДАТА НА ПОЛИКСЕНИ ЗА ПЪРВАТА Ѐ УЧИЛИЩНА ЕКСКУРЗИЯ

Осигуряване на достъп до качествено и приобщаващо образование

В Северна Македония чух, че някои момичета завършват гимназия тази година и мечтаят да станат зъболекарки или психоложки.

Те са най-добрите ученички в класа си.

И все пак, казаха ми колко силно ги тревожи мисълта, че ще се сблъскат с расизъм в университета, тъй като мнозина смятат, че ромите нямат потенциал. Те трябва да работят два пъти по-усилено, за да повярват хората в тях.

В Гърция друго решително момиче, Поликсени, иска да бъде първата в своето селище, която ще завърши гимназия.

За момичетата и други като тях мечтите са обременени от тежестта на социалните предразсъдъци и системното пренебрегване.

Няколко страници по-назад ви запознах с 12 жени от общността на пътуващите от Лимерик, които започнали да изучават общностно развитие и психично здраве, за да си върнат бъдещето.

Кристъле е една от тях. Тя се грижи за дома и семейството си, а нощем, когато всички спят, отваря взетия назаем лаптоп, използва мобилния си интернет и учи.

Понякога, когато няма ток, чете на свещ.

„Искам да покажа на децата си, че могат да успеят“, казва тя.

„Уча, за да ги вдъхновя и да им дам сила.“

Първият ден в училище

Поликсени живее в Цайрия, селище в покрайнините на Солун, където, както споменахме по-рано, няма вода и електричество.

Днес вали дъжд. Поликсени и другите деца трябва да изминат около 1,5 км през кал и локви, за да стигнат до училищния автобус.

„Кое дете може да измине километър и половина в кал и дъжд? Училищният автобус идва и си тръгва празен. Пристига в 8:30, така че децата пропускат първия час“, казва бащата на Поликсени. „Оплаках се на шофьора, а той ми отговори: „За това разписание ми плащат““.

Без подходяща инфраструктура и надежден обществен транспорт, пътят към образованието остава осеян с препятствия.

Но това не са единствените пречки.

След като домът ѝ в селището Цайрия е съборен, семейството ѝ, заедно с други, се премества в Хераклион Лаггада, за да започне нов живот.

Поликсени разказва за първия си ден в новото начално училище:

„Родителите, които не бяха роми, замръзнаха, когато ни видяха. Другите деца ни зяпаха. На следващия ден никое от тях не дойде на училище – нито на последващия, нито на този след него. Бях шокирана. Училището се превърна в училище-призрак. В продължение на дни ходеха само ромските деца“, разказва тя.

Поликсени е решена да стане първият жител на селището Цайрия в Солун, Гърция, завършил гимназия.

„Те не изпратиха децата си в знак на протест“, добавя горчиво баща ѝ. „Дори се обадиха на телевизионните канали. Какво биха могли да кажат пред камерата?“

Поставяне на граница: борбата на една майка, решението на съда

Родителите, които не са роми, понякога полагат изключителни усилия, за да попречат на децата си да учат в една класна стая с ромски връстници. Роля играят също така пропуските на училищния персонал, недостатъците, заложили в образователната система, и злоупотребата с правила, като например тези, регулиращи училищните райони. Сегрегацията в жилищната среда и в училище са тясно преплетени, което засилва циклите на неравенство.

Резултатът е дълбоко вкоренено разделение, упорита нагласа от типа „ние и те“, при която образованието на „другите“ се подценява, а предразсъдъците се предават от едно поколение на друго.

Сериха Елмазова, ромска майка от Северна Македония, завежда дело за тази несправедливост пред Европейския съд по правата на човека.²⁷ И го спечелва – заедно с още 86 ищци – като през 2023 г. създава прецедент, който може да защити хиляди деца от сегрегация в Северна Македония и извън нея.

„Когато хората чуят името Елмазова, те трябва да го свързват с една смела, силна ромска майка – жена, чието дете е било подложено на сегрегация и която е имала куража да отнесе делото чак до Европейския съд по правата на човека“, казва Сенада Сали, адвокат

по правата на човека и правен директор на Европейския център за правата на ромите.

В Битоля, в квартала, където живеят Елмазова и децата ѝ, има две училища, спадащи към един и същ район. В .едното ходят предимно ромски ученици, а в другото – македонски.

В Шип, вторият засегнат град, ромските и неромските деца посещават една и съща училищна сграда, но са разпределени в отделни класове. Пространството е общо, но в него продължава да съществува сегрегация.

Съдът постановява, че макар да не е имало дискриминационно намерение, реалността на място – довела до това ромските ученици в началното училище да се обучават в различни училища и класове от етническите македонци – не е била оправдана и е представлявала образователна сегрегация.

След решението, властите в Северна Македония променят закона за началното образование, за да сведат до минимум разделянето на деца с различен етнически произход. Все още обаче остават опасения дали мерките ще бъдат достатъчни за преодоляване и предотвратяване на сегрегацията в цялата страна.²⁸

Практиката на сегрегация продължава, макар и в по-мекки форми, в Битоля и Шип, но също и в други общини, където живеят роми.

„Дори и днес някои родители, които не са от ромски произход, използват фалшиви адреси, за да държат децата си далеч от ромските съученици“, предупреждава Сенада Сали. „Държавата има задължението да работи и с тези родители.“

Как предразсъдъците оформят бъдещето на едно дете

Предразсъдъците могат също да доведат до това индивидуалните нужди и способности на децата да бъдат пренебрегнати или неправилно оценени, което ги лишава от необходимата им подкрепа и ги изолира от връстниците им.²⁹

В Словакия се срещам с ромски майки, чиито деца биват насочвани към отделни образователни пътеки поради дълбоко вкоренени предразсъдъци.³⁰ Една майка от Хермановце ми разказва как, с подкрепата на НПО „Порадня“, се е борила срещу това дъщеря ѝ да бъде в специален клас за деца, считани за имащи „леки интелектуални увреждания“.³¹ Но това, което дъщеря ѝ е загубила през тези години, е безвъзвратно: възможността да изгради от самото начало собственото си бъдеще, така както го е мечтала.

Тези битки са нещо повече от индивидуални случаи – те са призив за справедливост и за противопоставяне на системната

Тези деца живеят в квартал „Стара Техелня“ в Прешов, Словакия.

дискриминация, която продължава да маргинализира ромските деца.

Същата история се разиграва и в други държави, където тестовите, макар и предназначени да подпомагат ученето, твърде често се използват като оправдание за изключване и сегрегация.³²

„Как може да има толкова голяма съпротива?“, пита се жената. „Всичко, което искаме, е децата ни да получат качествено образование като всички останали. На нас като момичета то ни беше отказано и няма да позволим това да продължи. Единствено тогава те ще могат да живеят по-добър живот от нашия.“

Въпреки множеството причини за сегрегацията, властите имат задължението да действат – не само като лекуват симптомите, но и като премахват структурните причини, които поддържат разделението.

Сегрегираните училища обикновено предлагат образование с по-ниско качество и се сблъскват с по-високи проценти на отпадане. Те рядко предлагат ресурсите, очакванията или амбицията, необходими за развитието на децата.

Резултатът е порочен кръг: ниското качество подхранва избягването, а избягването задълбочава сегрегацията. Междувременно децата в тези училища са стигматизирани и изостават.

„Срещала съм роми – вече възрастни хора със семейства – които са преминали през сегрегирано образование и все още не могат да напишат собственото си име. Но щетите стигат още по-далеч. Те стават междупоколенчески. Ако никога не си имал достъп до качествено образование, как можеш да помагаш на децата си, когато тръгнат на училище?“, казва Сенада Сали.

„И може би най-голямата загуба – най-дълбоката – е липсата на междуетническо учене. Живеем в мултиетнически общества. Това не може да се промени. Не може изведнъж да решиш: „Хайде всички да учим поотделно.“ Това не отразява нашата действителност“, добавя тя.

Премахването на сегрегацията изисква време и доверие. Докато приобщаването не бъде напълно реализирано, трябва да се гарантира качествено образование за всяко дете – предоставяно от квалифицирани, мотивирани учители и подкрепено

с ресурсите и визията, необходими за това образованието им да бъде смислено, където и да учат.³³

Приобщаващото образование дава трайни резултати. То трябва да бъде гарантирано за всички деца, за да могат те да учат и да растат рамо до рамо като равни от самото начало.

Никой не се обади на майка ми, за да ѝ каже: „Върни се при нас“

В Испания едва 0,8% от ромските ученици завършват университет. Кармен е сред тези редки изключения. През юни 2025 г. тя се дипломира по „Ранно детско образование“ – важен момент, постигнат с много усилия, въпреки вълната от препятствия. Ромските ученици отпадат от образователната система, без почти никой да ги подкрепи да продължат, казва тя в речта си по повод дипломирането.³⁴

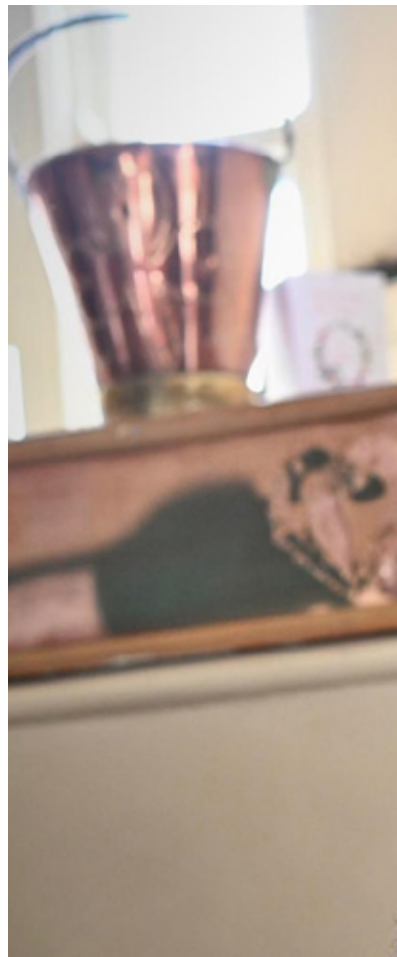
В Хелзинки чувам ехото на разбити мечти – бъдеще, изкривено и съсипано от едно-единствено, небрежно изречение, формирано от предразсъдъци.

„Университетът не е за роми. Ромите вършат други работи“, казала учителка на финландски ученик от ромски произход. „Бях просто дете и ѝ повярвах“, каза ми той.

Тези думи оказват дълбоко въздействие, превръщайки потенциала в мълчание, а амбицията – в срам.

Стереотипите замъгляват преценката на учителите, затваряйки децата в цикли на изключване.

В Ирландия пътуващият Патрик Райли споделя своя училищен опит: „В началното училище се

справях добре, но в средното – каква мъка беше само! Имах нужда от помощ, но не я получих, а и нямаше самочувствието да я поискам. По средата на учебната година напуснах училище. Никои никога не се обади на майка ми, за да попита: „Той защо напусна?“ Никои не каза: „Патрик, трябва да се върнеш в училище.“ Нищо.“

Днес Райли черпи от собствения си опит, за да работи като координатор на инициативата за психично здраве в Центъра за пътуващи и роми „Pavee Point“.

Проблемът е системен.

Една социоложка, с която се запознах, докато бях в Ирландия, ми каза, че повечето учители нямат никакви очаквания към децата от общността на пътуващите. Тя работи с деца на възраст от 10 до 14 години, които

дори не могат да си напишат името, защото докато съучениците им се подготвят за университета, на тях им дават за домашно да рисуват картинки.

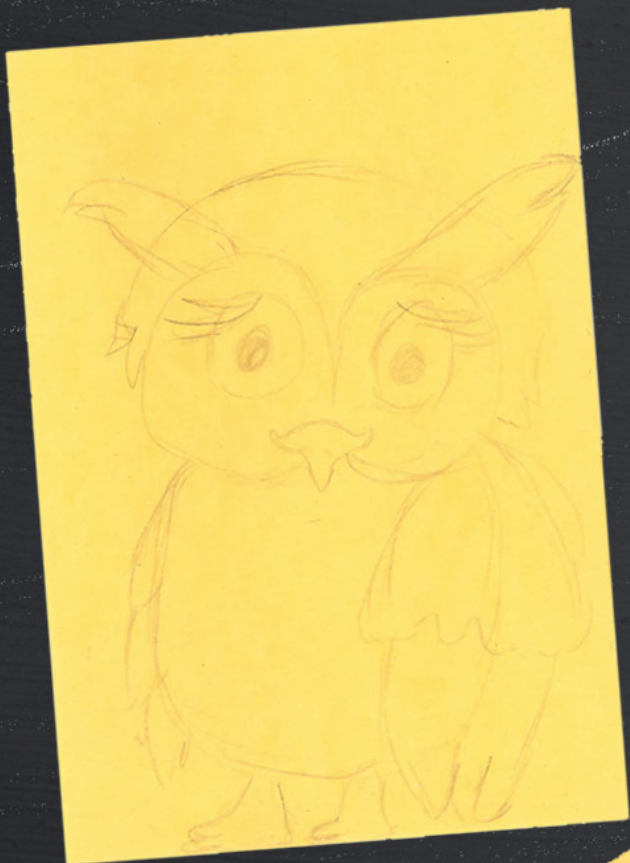
Намалените учебни занятия, които са замислени като временна подкрепяща мярка за деца, изправени пред конкретни предизвикателства, са се превърнали в капан за децата от общността на пътуващите. Когато се прилагат такива програми, учениците започват учебния ден по-късно от обичайното, или го завършват по-рано, или може да не посещават пълната петдневна учебна седмица, често за продължителни периоди. Те нерядко се прилагат дори за цели учебни години, което изолира децата от общността на пътуващите от връстниците им и сериозно ограничава бъдещите им възможности.³⁵

Езикът представлява още едно сериозно предизвикателство. Децата от общността на пътуващите в Ирландия често са лишени от образование по ирландски език, въпреки че това е ключово изискване за някои професии, включително за тази на учител в начално училище.³⁶

Последиците от подобни преживявания са драматични: докато едва 1% от децата, които не са от общността на пътуващите, напускат училище преди навършване на 13 години, при децата от тази общност процентите са 28%.³⁷

„В средното училище имаше нужда от подкрепа, но не я получих“, казва Патрик Райли, координатор на Инициативата за психично здраве в Центъра за пътуващи и роми „Pavee Point“.

Тези детски рисунки
ми бяха подарени при
посещението ми в
дневния център за деца,
живеещи на улицата, в
Кисела вода, Северна
Македония.

Пропаст, която подхранва неграмотността, задълбочава маргинализацията и създава пречки за цял живот, които се предават на следващото поколение.

Друга липсваща част: уважението към собствената идентичност и нейната видимост

Както отбелязва Алина Шербан, румънска ромска актриса, режисьорка и АРТивистка: „Само образованието не е достатъчно, ако училищата остават места на дискриминация. Имаме нужда от ромски учители, приобщаващи учебни програми и системи за подкрепа, които отразяват и издигат нашата идентичност, а не я заличават.“

„В училище нямаше нищо, което да отразява начина ми на живот, етническата ми принадлежност. А ако се споменаваха „пътуващите“, то винаги беше в отрицателен контекст. Чувствах се изключен в училище. И не бях единственият“, казва Патрик Райли.

„Ако имахме дни, посветени на културен обмен“, добавя Райли, „може би нямаше да отпадна.“

Друг аспект, който твърде често се пренебрегва, е уважението към номадския начин на живот. За някои ромски и пътуващи деца това определя техния свят – и образованието трябва да намери начини да го почита, а не да го заличава.

Спомням си един млад ром от Португалия, който разказваше как езикът му, романи, е изчезнал в резултат на историческите преследвания и политиките на асимиляция.³⁸

Дете, живеещо в селището Цайрия в Солун, Гърция.

Образованието по езиците на малцинствата е нещо повече от думи на хартия; то е връзка с културата, историята и чувството за принадлежност.

Колкото повече езици научава едно дете, толкова по-сOLIDна е основата за социална интеграция и сплотеност.³⁹

Преподаването на история също притежава невидима сила – тази да разкрива предразсъдъците.

Както ще разгледаме в следващите страници, за да се противопоставим на дискриминацията срещу ромите и пътуващите, техните истории трябва да бъдат разказани. Признаването, разбирането и помненето на тяхната история като част от нашата обща памет може да започне да заменя митовите и недоверието с уважение и приобщаване.

Момичетата, останали на заден план

Момичетата се сблъскват с още по-големи пречки пред образованието си.

„Основният проблем е бедността“, казва Салия Бекджир Халим, изпълнителен директор на Инициативата за правата на ромските жени в Шуто Оризари. „Родителите ходят на работа, а момичетата са принудени да прекъснат училище, за да се грижат за по-малките си братя и сестри, защото няма държавна подкрепа.“

Патриархалните структури и вярвания влошават ситуацията. Също като при много други жени, независимо към коя общност принадлежат или от коя страна са, „на нас ни набиват в главата, че мястото на момичето е въщи“, добавя Бекджир Халим.

В ситуации на дълбока социално-икономическа маргинализация случаите на ранни бракове могат да бъдат резултат от пресичането между бедност и патриархат – начин да оцелееш при липса на подкрепа.

Разхождам се по улиците на Скопие.

Виждам деца да просят.

Семействата им са изтласкани в периферията, живеят в крайна бедност, където гладът ги измъчва, а бъдещето им се замъглява от студа.

Много от тях са ромски момичета.

В Гърция ги наричат „децата на светофарите“ – просят на кръстовищата, докато трае червената светлина, с ръчички, притиснати към предните стъкла, а лицата им трептят в червения блясък на стоповете.

Някои от тях нямат гражданска регистрация и документи за самоличност. Това ги излага на риск и ги лишава от правна защита и възможности.

Вместо да се събуждат всяка сутрин, за да се подготвят за поредния учебен ден, те се събуждат за поредния ден на изключване – затворени в цикли на бедност, невидимост, пропилян потенциал и изложени на експлоатация.⁴⁰

В Северна Македония има три центъра, които предлагат на тези деца – по шест или седем часа на ден – възможността да държат молив, да пеят и да имат преживявания, каквито всяко дете би трябвало да може да има.

Посещавам един от тях. Децата се втурват да ме посрещнат и прегърнат, лицата им сияят от надежда. Подават ми рисунки с пастели. Пеят песен за мира.

Но всеки от тези три центъра може да погрижи само за 16 деца.

В Северна Македония има около 400 такива деца.

Дзенгис Бериша е образователен медиатор. Той работи в община Прилеп, Северна Македония.

Тези центрове са временен спасителен пояс, а не решение. Истинската интеграция означава да се гарантира, че децата вече не са принудени да оцеляват в периферията, а са добре дошли в нормалните класни стаи и получават подкрепа, за да останат там.

Едва тогава те ще могат да се върнат на истинското си място: при игрите, при приятелствата, при ученето. При детството.

Да започнем отрано

Достъпът до качествено образование и грижи в ранна детска възраст може да помогне на децата да излязат от цикъла на бедността и изключването и да прекъснат предаването му от едно поколение на друго. Тази ранна основа е от решаващо значение – не само за да се разкрие пълният потенциал на детето, но и за да се премахне рискът от сегрегация, който хвърля сянка върху пътя му.

Това е начин да се предложи чувство за принадлежност и да се вкорени всяко дете в социалната тъкан с надежда и възможности.

В Словакия задължителната предучилищна подготовка за всички деца на възраст от пет години⁴¹ се разглежда като положителна стъпка. Тя увеличава посещаемостта в предучилищните заведения сред ромските деца, като същевременно се разширява капацитетът на детските градини.

Промяната често започва и в детайлите – в местните усилия, които залагат на доверието в самата общност.

Една такава инициатива ми направи силно впечатление: програмата „Омама“ – подход на ниво местна общност, основан на грижа и връзки, ръководен от НПО „Cesta von“ („Изход“)⁴². „Омамите“ са ромски жени от общността, които действат като баби и ранни възпитателки. Те подкрепят младите майки и насочват децата, живеещи в бедност, при първите им стъпки в ученето – строене с кубчета, държане на молив, рисуване и съвместно четене на книги.

Омамите редовно посещават семействата, превръщайки се в стабилно и надеждно присъствие, мост между дома и класната стая. Като говорят на децата на словашки, те развиват ключови умения за подготовка за детската градина.

Тези инициативи, ръководени от общността, предлагат реалистични решения, основани на доверие, които често достигат там, където институциите се провалят.

Изграждане на мостове

В цяла Европа училищните медиатори и помощник-учителите, посветили се на подкрепата на ученици от националните малцинства, постигат осезаема промяна. Чрез тясно сътрудничество със семействата, училищата, децата и публичните институции, те помагат за преодоляване на различията, премахване на бариерите и изграждане на трайни връзки и доверие.

В Северна Македония се натъкнах на един такъв модел.

Дженгис Бериша е учил право, но е избрал друг път: станал е образователен медиатор.

„След университета осъзнах, че моята общност трябва да познава правата си, да отстоява правото си на образование, да ходи на училище. Това се превърна в моя цел“, казва той.

Образователните медиатори като Дженгис са уважавани личности от самата общност, които владеят както ромския език, така и официалния, използван в училищата и държавната администрация.

Те придружават родителите на срещи, помагат с документите и посещават семействата на децата, които отсъстват от училище, като ги насърчават да се върнат както в началното, така и в средното училище. Казват ми, че те нямат достатъчно време, а понякога и необходимото обучение, за да подпомагат учениците в ученето, въпреки че това би могло да предотврати отпадането им от училище.

„В моята община сме трима медиатори за пет начални училища. Трима за 1 500 ромски деца. Не сме достатъчно, за да отговорим на търсенето, но се надявам Министерството на образованието да наеме още хора и да гарантира ролята ни с дългосрочни договори“, казва той.

Действително, осигуряването на приобщаване в образованието е дългосрочна визия, а не проект за една или две години. То изисква устойчиви инвестиции, положителни мерки и финансова подкрепа, като например стипендии, за да се преодолеят съществуващите пропуски.

В Северна Македония тези инициативи се оказват от решаващо значение, за да могат ромските деца и младежи да продължат образованието си.

Екскурзия, която все още им дължим

Образованието изисква цялостен подход.

Без електричество няма светлина за четене. Без вода детето не може да се къпе редовно. Без работа родителите не могат да купуват книги.

Без политическа воля, адекватни политики и инвестиции няма равенство в достъпа до качествено образование.

Решенията са ясни: приобщаващи класни стаи, ранна и качествена подкрепа, адаптирана към всяко дете. Разнообразна и мотивираща среда. Безопасно място, където всички деца могат да почувстват, че техните

истории имат значение, и учители, които вярват в тяхната ценност.

Това не са радикални идеи.

Училището не е само знания – то е приятелства и ранни връзки на принадлежност, основата, върху която децата изграждат своето място в света.

Няма да забравя думите на тийнейджърката Поликсени:

„Никога не съм ходила на училищна екскурзия, защото ме е страх. Страхувам се да бъда в един автобус с други деца. Страхувам се, че може да ме наранят, защото съм ромка.“

Всички деца заслужават нещо по-добро от това. А когато рамката и средата са подкрепящи, децата могат да разкрият най-светлата и истинската си същност – и да живеят без страх.

Деца играят в селището Цайрия в Солун, Гърция.

Лоренца Швари, член на Финландската ромска асоциация, с която се срещнах при посещението си в Хелзинки, Финландия.

СОФИЯ ИМА НОВА МЕЧТА

Но как да стигнеш до пазара на труда?

В цветовете и текстурите на козметиката София намира себе си.

След като завършва училище, тя започва работа като козметичка в голяма козметична компания в Хелзинки. Колегите ѝ я обожават. Смятат я за най-умелата, най-надеждната.

Всичко върви прекрасно – стига собствената ѝ идентичност да остава грижливо скрита.

От време на време в магазина влизат ромски жени. Още преди някой да е разбрал какво искат, персоналът изпадаше в паника, разказва София.

„Натиснете бутона за сигурност! Викайте охраната!“

София изпитва смесица от гняв и болка. Мисли си: „Какво ти е направила тя? Не е дошла да навреди на никого. Просто иска да помирише парфюмите.“

Един ден София се отказва от мечтата си, за да запази психическото си здраве.

„Щом разберат, че си ромка, това е всичко, което виждат, сякаш на челото ти е отпечатана буквата „P“, казва тя. „Ромско име, пола – и ти хлопват вратата под носа. Тогава младите хора започват да се съмняват в себе си и в уменията си и често се отказват от мечтите си.“

По време на това пътуване срещнах жени от различни страни, от различни поколения – някои ромки, други пътуващи, – но техните преживявания поразително си приличаха.

Това не е съвпадение. То е проява на нещо системно: необуздаността на расизма и дискриминацията, дълбоко вкоренени в нашите общества и в голям брой работодатели.

Стъкленият таван

Технологичното развитие и по-широките социално-икономически промени в следвоенния период оказват все по-голям натиск върху традиционната икономическа база на ирландските пътуващи. Чрез програми за обучение държавата предприе инициативи за включването на пътуващите в официалния пазар на труда. И все пак преброяването от 2022 г. обрисова мрачна картина: 61% безработица сред пътуващите, в сравнение с 8% сред общото население.⁴³

Проучванията отново и отново показват модела на маргинализация и дискриминация, с които се сблъскват ирландските пътуващи: през 2020 г. 70% от анкетираните са се чувствали дискриминирани при търсене на работа през предходните пет години.⁴⁴ През 2022 г. 67% от анкетираните групи са заявили, че принадлежността към общността на пътуващите е неблагоприятно обстоятелство при наемането на работа.⁴⁵

Във Финландия един красноречив социален експеримент разтърси обществения дебат през 2018 г., казва София.

Четирима висококвалифицирани професионалисти, всеки с впечатляваща професионална биография, кандидатстват за работа пред 54 работодатели със свободни позиции. Единствената разлика? Имената им са заменени с типични ромски имена.

Резултатът?

Нито едно интервю.⁴⁶

Нулеви шансове да бъдат забелязани – заради едно име и хиляди предразсъдъци.

Експериментът е част от кампания за повишаване на осведомеността относно ежедневната дискриминация, с която ромите се сблъскват при търсене на работа. Той предизвика широк дебат и някои големи работодатели започнаха да въвеждат политики за анонимни автобиографии.

Но това, което четирима измислени кандидати са изпитали за кратко, е безмилостната реалност за много роми и пътуващи.

„Дори да имаш дипломи, умения, посланието е ясно: „Трябва да превъзмogneш своята идентичност“,“ казва Кармен Георге, председателка на „E-Romnja“ –

организация, която се застъпва за правата на ромските жени и момичета в Румъния.⁴⁷

„Имаме образование, имаме опит. Въпреки това, без значение колко далеч стигнеш, има стъклен таван, който няма да ти позволят да пробиеш. Колкото по-нависоко се качваш, толкова по-силно се затръшват вратите.“

Сложно преплетени причини за изключване

В цяла Европа роми и пътуващи споделят, че са принудени да променят имената в автобиографиите си, за да скрият своята идентичност. Посочването на адрес в район, за който се знае, че е населен с ромски и пътуващи общности, също може да бъде равнозначно на провал. Други биват отхвърляни в момента, в който включат камерата си по време на видеоинтервю или започнат да говорят, заради акцента си.⁴⁸

За жените предразсъдъците, свързани с пола, значително затрудняват достъпа до пазара на труда и

усилията за постигане на финансова независимост.⁴⁹

Как могат да съвместяват грижите за децата и домакинската работа – обществени очаквания, коренящи се в патриархални норми – и все пак да се стремят към икономическо овластяване?

За мнозина положението става още по-лошо, когато цветът на кожата, миграционният произход, сексуалната ориентация или половата им идентичност – или съчетание от тях – се сблъскват с нетърпимост.⁵⁰

Предразсъдъците, привилегиите на мнозинството и властта намират безброй сложно преплетени оправдания, за да изолират и изключват определени хора.

В сянка

Работната сила от ромски и пътуващ произход често остава в сянка.

За да оцелеят, някои са принудени да работят в неформалната икономика – без договори, без

Жена от Халандри, Гърция, продава цикория и чесън до фермерски пазар.

осигуровки. Без защита от злоупотреби или експлоатация. Други нямат избор, освен да работят на непълно работно време, да извършват сезонна работа или да приемат нископлатени длъжности⁵¹ Но какво всъщност означава липсата на достъп до платена работа и финансовата несигурност?

В някои страни това означава да останеш без лекар, когато имаш нужда от такъв.

Може да означава живот без електричество или течаща вода.

Означава да не можеш да се справиш с днешните разходи за живот,⁵² или да напуснеш родната си страна, за да потърсиш по-добро бъдеще другаде.

За някои жени това означава финансова зависимост и, в определени случаи, липса на възможност да напуснат дома, в който са жертви на насилие.

Може също така да означава лишаване от образование.

И цикълът се повтаря – поколение след поколение продължават да търсят изход.

Позволете ми да споделя с вас някои от техните истории, белязани от издръжливост, съпротива и овластяване.

Надеждата за по-добър живот

В една малка барака в Халандри, Гърция, пеят птици.

Там срещам жени, които оцеляват, продавайки неформално съвсем малко неща, като цикория и чесън, близо до фермерските пазари. Те живеят в страх да не бъдат арестувани и едва-едва изкарват по някое евро.

Една от тях казва, че преди е работила като чистачка, но договорът ѝ неотдавна бил прекратен.

Друга заявява, че не може да чете, нито да пише, затова никой не иска да я наеме.

Внуците ѝ ходят на училище, но у дома нямат осветление, за да могат да четат. Не иска те да имат същия труден живот, който е водила тя.

Чух мечтите им да живеят в къщи, но как да плащат наема, сметките за ток и вода, когато средствата им са толкова ограничени?

Във Финландия и Ирландия срещнах роми, напуснали родните си страни – Румъния, България, Чехия – често

подтикнати от бедността и надеждата за по-добър живот.

„Когато вече нямах къде да положа глава, заведох децата си да спят у сестра ми и си тръгнах. Трябваше да се разделим“, казва Юлиана.

Тя е родом от Румъния и сега живее във Финландия.

В Хелзинки животът на улицата е суров и несигурен.

Но нещата започват да се променят, когато дневният център „Хирундо“ към Фондация „Дякониса“ ѝ дава възможност да работи.

Юлиана Балдовин от Румъния живее във Финландия и работи в пекарната за причастен хляб на фондацията към Хелзинкския институт за дякониси, като преди това е работила в Дневен център „Хирундо“.

Днес Юлиана работи в пекарната на фондацията.

Въпреки че отдалечеността от децата ѝ тежи много, залогът е голям: „Липсва ми тяхната любов – но ако напусна Финландия и загубя тази работа, целият ми живот ще бъде съсипан.“

Събирачите на старо желязо и зелената икономика

В 6:30 сутринта един ром търси стари перални и хладилници, изхвърлени до контейнерите по улиците на гръцки град. От микробуса му се чува глас от високоговорител:

„Старо желязо събирам! Приемам стари уреди!“

„Животът на събирач на старо желязо е труден“, казва той. „През лятото карам с часове и може да се върна с празни ръце. Затова започвам още призори – ако някой ме изпревари, няма да остане нищо.“

„Не ни дават разрешителни да продаваме на пазарите. Никой не ни наема. Дори и сега могат да ме арестуват за това.“

Защо?

„Казват, че високоговорителят нарушава спокойствието. Веднъж взех перална машина от боклука и ме обвиниха в кражба. Всеки ден се страхувам да не ме арестуват.“

Някои може да го обвинят, че нарушава закона. А той просто се опитва да оцелее.

Ромски сметосъбирач и служител на „REDI Recycling“ в Скопие, Северна Македония – социално предприятие, което рециклира вторични суровини, прилагайки принципа на кръговата икономика.

Историята на този човек разкрива не личен провал, а структурна несправедливост.

Няколко седмици по-късно в Шуто Оризари, Северна Македония, виждам какво е възможно, когато нещата се правят другояче – когато на ромите се предоставят средствата да определят сами начина си на препитание.

Асиб Зекир, изпълнителен директор на Инициативата за икономическо развитие на ромите (REDI) – Северна Македония⁵³, си спомня как видял възрастна жена да влачи количка с отпадъци за вторични суровини. Спрял, за да ѝ помогне.

„Свикнала съм с това“, каза тя. Тогава разбрах, че нещо трябва да се промени.“

Неформалните събирачи на отпадъци допринасят за зелената икономика, но остават невидими: те нямат договори, нямат осигуровки, никой не ги признава.

Сега REDI Recycling променя това. Те наемат събирачи, дават им електрически триколки, узаконяват работата им и им осигуряват път към признаване на правата, достойнството и видимостта им – както за всеки друг работник.

Дори във време на криза

Духът на колективните действия, насочени към овластяване на общностите, пресича границите, дори в най-дълбоката криза.

Икономическото овластяване и финансовата независимост на ромските жени и момичета е приоритет на „Voice of Romni“ – организация, ръководена от роми със седалище в Украйна.⁵⁴

„Когато през 2022 г. започна пълномасщабната инвазия в Украйна, нашите дейности придобиха ново значение. Опитваме се да помогнем на разселените ромски жени да придобият нови умения“, обяснява Анжелика Белова, основателка и председателка на „Voice of Romni“.

Освен всичко друго, организацията подкрепя украинските ромски жени в търсенето на работа по време на войната, предлага професионално обучение, стартови комплекти за достъп до пазара на труда и малки безвъзмездни помощи, съобразени с техните нужди.

Регионалният екип на „Voice of Romni“ открива социално коуъркинг пространство за красота с подкрепата на CARE Украйна в Кривий рих, Днепропетровски район.

„През юли 2025 г. открихме коуъркинг пространства за красота, наречени „Romnja beauty space“, в два града в Украйна. Жените, които са завършили нашето обучение, могат да работят там и да се развиват, докато за децата им, както и за тези на клиентите, се грижат детегледачки“, добавя Биелова.

„Това са нещо повече от обикновени салони за красота. Те са пространства на солидарност и подкрепа.“

А положителните ефекти от обученията им се простират отвъд границите. „Една ромска жена пристигна със семейството си в търсене на хуманитарна помощ. Записа се на обучение по маникюр, получи инструменти и финансиране. Днес гради нов живот в Германия и сама си изкарва прехраната“, казва Биелова.

Промяната отнема време, но е възможна

Обратно във Финландия София разказва за един случай, докоснал чувствителна струна – момент, в който видимостта среща съпротива – и предизвикал реакция от страна на държавния правозащитен механизъм.

Две млади ромски жени, току-що завършили училище за фризьори, си намират работа в голяма верига. При наемането им се прави уговорката, че могат да носят вариант на традиционните ромски поли, подходящ за работа.

Едва няколко седмици по-късно са уволнени.

Казват им, че традиционното облекло не съответства на имиджа на веригата, а впоследствие бившият им работодател се позовава на съображения за здравето и безопасността на работното място във връзка с носенето на полите.

По случая финландският Обмудсман за защита от дискриминация завежда дело, което жените печелят.⁵⁵

„Това дело е знаково за ромската общност“, казва Кристина Стенман, бивш омбудсман за защита от дискриминация. „Особено за младите хора, които искат да упражняват професията, за която са учили.“

Това е първият случай във Финландия, в който се разглежда дискриминация на работното място срещу роми.

Предразсъдъците не са непоклатими. Промяната е на път – дори и в частния сектор, където съпротивата открай време е най-силна.

В Словакия неправителствената организация „People in Peril“ сътрудничи с водещи работодатели, за да предложи на ромите стабилна заетост и кариерно развитие, като същевременно се бори със стереотипите.⁵⁶

В Испания „Fundación Secretariado Gitano“ работи от над 25 години за включването на ромите в основния пазар на труда. Отнема време – години на европейско и национално финансиране, както и упорито сътрудничество с ромските общности, местните власти и частни компании.⁵⁷

Днес програмата „Acceder“⁵⁸ е свидетелство за тази упоритост – цялостен път към заетост, който съчетава целево обучение, подкрепа за самостоятелна заетост и стратегически партньорства с публични служби и големи компании. И като ясно напомняне: устойчивите усилия и сътрудничеството могат да превърнат визията в реалност.

„Има още много работа. Но си струва. Това е правилният път. Хората имат работа, независимост, достойнство – и живеят според своята култура, като роми“, казва Белен Санчес-Рубио, ръководител на международния отдел във „Fundación Secretariado Gitano“.

„Но достъпът до възможности не се случва от само себе си, особено за ромските жени, които често се сблъскват с множество пречки. Необходимо е да се създадат специализирани структури за подпомагане на жените и да отидем при тези жените там, където са те, за да им помогнем да направят първите стъпки към независимост“, добавя Санчес-Рубио.

В Северна Македония срещам ромски жени, които заемат длъжности в държавната администрация или работят в местните магазини – промяната бавно настъпва.

„Не сме се спирали ние, а стигмата спрямо нас“, казва ми една ромска жена.

„Сега ни забелязват. Говорят с нас. Поздравяваме се. Нещата могат да се променят, когато има воля това да се случи.“

Новият път на София

Днес София работи за овластяването на ромската младеж. Тя помага на младите хора да напишат автобиографиите си, да се подготвят за интервюта, да търсят работа, да се ориентират в сложната бюрокрация и да разберат правата си.

За да може следващото поколение да стане видима част от обществото.

За да не се налага нито един ром или пътуващ да крие кой е, само за да запази работата, която си е заслужил.

За да могат да станат онова, за което мечтаят, без да се налага постоянно да се борят и да се самодоказват.

Но за да се сбъднат мечтите, обществата трябва да се променят, а институциите трябва да си свършат работата.

„Не е достатъчно да се похвалим с един-два успешни примера. Нуждаем се от структурни промени. Трябва да прекъснем цикъла на изключването и да предложим реална подкрепа“, казва Алина Шербан, румънска ромска актриса, режисьорка и АРТивистка.

„Мечтая за свят, в който едно ромско момиче може да пожелае да стане творец, лидер, без да му се налага да преодолява десет пъти повече препятствия, само за да стигне до средата на пътя“, добавя Шербан.

Алина Шербан, румънска ромска актриса, режисьорка и АРТивистка.

Куршуми, страх и отказана справедливост

Прекомерно полицейско присъствие и недостатъчна защита

Агенциите съобщават, че в нощта на 22 октомври 2021 г. Никос Сампанис, 18-годишен младеж от Аспропиргос, е бил застрелян от полицията по време на автомобилна гонка.

В новините се казва, че седем полицаи са изстреляли над 45 куршума по кола, за която се твърди, че е открадната, с трима невъоръжени ромски тийнейджъри в нея.⁵⁹

Няколко години по-късно разследванията все още продължават. Разбирам, че в Гърция неспирането на контролно-пропускателен пункт се наказва с глоба и временно отнемане на шофьорската книжка и регистрацията на автомобила.

Защо тогава един младеж заплаща с живота си?

Набелязан заради корените си

Да бъдеш преследван заради етническата си принадлежност, а не заради действията си, е явна и опасна форма на расова дискриминация, която трябва изрично да бъде обявена за незаконна.⁶⁰

В цяла Европа расовите предразсъдъци продължават да влияят върху полицейските практики – открито или прикрито, а понякога и по насилствен начин. От стигматизиращите карантини в ромските селища по

*Изглед от въздуха на Халандари в Атина, Гърция.
Срещнах се с представители на ромската общност,*

време на пандемията от COVID-19 до целенасочените акции и прекомерната употреба на сила,⁶¹ тези практики не само нанасят вреда на отделни лица – те подкопават общественото доверие в системи, опорочени от расизъм.⁶²

„Полицията използва понятието „кланова престъпност““, казва ми Романи Розе, председател на Централния съвет на германските синти и роми в Хайделберг, Германия. „На отчет се водят цели семейства, а престъпността отново се превръща в характеристика на произхода. Нашите общности се боят, защото добре познават историята си, както и мерките, предприети някога от нацистката държава, и продължаващата криминализация на синтите и

живееща в селището, където жени ми разказаха спомени за полицейска акция.

ромите в следвоенния период“, обяснява той.

Расовото профилиране поражда унижение, подхранва предразсъдъците и отблъсква цели групи от институциите, които би трябвало да им служат.⁶³

Как са се чувствали онези тийнейджъри в нощта, обградени от сирени и от тежестта на унаследените предразсъдъци? И как се чувстват цели общности, знаейки, че цветът на кожата им, дрехите, които носят, или кварталът, в който живеят, са достатъчни, за да ги превърнат в мишена? Какво изпитват, когато всичко това започне да се случва?

Същият предразсъдък подхранва честите акции в селищата и лагерите на роми и пътущи, в постоянно

търсене на „подозрителни лица“. Полицейските сводки се хвалят как разбивали престъпността – наратив, нерядко подеман от високопоставени политици и от медиите, с който се криминализират цели общности. Онова обаче, което тези акции обикновено разкриват, са дребни нарушения – като импровизирани връзки с електропреносната мрежа, изтекла валидност на личната карта, или пък съвсем нищо.

Те често се провеждат преди разсъмване. Ромите и пътуващите, с които говоря, казват, че полицаите почти никога не показват заповед. „Децата треперят от страх“, разказват родителите.

„И после как да вярваш на полицаите, че са тук, за да помагат? Боят се дори от пътните полицаи.“

Това не е дело на няколко „гнили ябълки“. Това е системен проблем – такъв, който продължава да съществува в редица европейски държави.

По време на пътуванията си съм събрал истории – възмутителни истории, – които показват защо този страх е пусал такива дълбоки корени.

Полицейските акции, автобусът и ехото на дълбокия страх

Кристина Стенман, бивш Омбудсман за защита от дискриминация, Финландия.

Във Финландия жените ми разказват как ромите се третират не като хора с права, а като група, която трябва да бъде наблюдавана и следена. И когато се нуждаят полицейска помощ, не се обаждат. Твърде много се страхуват.

През 2021 г. излиза информация, че полицейското управление в Хелзинки е извършвало тайно наблюдение над ромите в периода 2013–2015 г. Събрани са хиляди записи за стотици лица. Според бившия омбудсман за защита от дискриминация Кристина Стенман, операцията не е провеждана за разкриване на престъпления, а по-скоро е била „проява на дълбоко вкоренен структурен расизъм срещу ромите“.⁶⁴

„Всичко това е породило отчуждение и недоверие“, казва Стенман. „За едва една десета от расистките инциденти срещу роми се подават сигнали – хората не вярват, че нещо ще се промени, или се страхуват, че могат да си навлекат неприятности.“

В Словакия пет ромски жени ми разказват своята история. Качили на автобуса от Кошице за Прешов, за да отидат на работа. Когато се преместили да седнат на предните седалки, шофьорът изкрещял: „Вървете отзад. Ако искате да седнете, седнете отзад.“

„Той ни обиждаше и унижаваше“, казват те.

Съобщили за инцидента на компанията, която признала вината си. „Но когато пак се качихме на автобуса, държаха се по същия начин. Не ходим в полицията. Не им вярваме.“

„Защо не вярвам на полицаите ли?“

„Защото правят обиски в домовете ни. Преследват ни без причина.“

Думите им отразяват един по-дълбок страх – страх, който не идва само от пътуването с автобуса, а от години натрупан житейски опит.

Макар да ме убеждават, че мащабните полицейски акции, някога всявали страх в ромските селища в Словакия, са прекратени, спомените продължават да живеят.

Общностите още носят товара на насилието от миналото – брутални операции, унижително отношение и призови за справедливост, останали без

отговор – заклеимени от Европейския съд по правата на човека, към който най-накрая се обръщат.⁶⁵

Националният превантивен механизъм, създаден в Словакия през 2023г., както и редовните полицейски обучения дават известна надежда, но доверието остава крехко.

Общностите продължават да не смеят да търсят полицията, опасявайки се от безразличие или малтретиране.

Постоянните пропуски в разследванията – особено когато трябва да се търсят доказателства за наличие на расови предразсъдъци – продължават да хвърлят дълги сенки върху напредъка.⁶⁶

В Гърция ми разказват за многократни сигнали за полицейски акции в ромски селища и за оплакванията на общностите, че са обект на малтретиране.⁶⁷

В Халандри ромска жена казва, че пази касови бележки за всяка покупка, за да попречи на полицаите да конфискуват имуществото ѝ по подозрение, че не е нейно.

Описва акция, при която властите се опитали да конфискуват музикалния инструмент на съпруга ѝ – неговият поминък – и зестрата на дъщеря ѝ. По време на рейда в дома им бил хвърлен сълзотворен газ, въпреки присъствието на деца и възрастни хора.

„Така стоят нещата. Ние няма да се намесваме.“

Недоверието е толкова дълбоко, че 31 % от ирландските пътуващи, които са станали жертви на престъпление през последните пет години, така и не са съобщили в полицията.⁶⁸

Жените от ромските и пътуващите общности ми казват, че много се замислят, преди да се обадят в полицията, дори в случаи на посегателство, основано на пола, или домашно насилие.

Тези, които все пак го правят, често се сблъскват с пренебрежение:⁶⁹ „Насилието е нормално във вашата общност“, казват им. „Не можем да се намесим.“

Но насилието срещу жени не е присъщо само на една група. Да го третираме като нещо „очаквано“ в някои

Сенада Сали, адвокат по правата на човека, работи като правен директор на Европейски център за правата на ромите – НПО, изпълняващо проект за стратегически съдебни дела за защита на правата на ромите и пътуващите.

общности не само е погрешно – то също така поставя жените в двоен капан: от една страна насилието, а от друга – институциите, които би трябвало да ги защитават, но вместо това си затварят очите. Вследствие на което отново и отново жени губят живота си.

В следобед на 3 май 2025 г. 36-годишната Рамаджана Асан е убита от партньора си в Шуто Оризари, Северна Македония, въпреки многократните ѝ молби за помощ към полицията.⁷⁰ Смъртта ѝ, която днес всички осъждат, е поредният случай на неспособност на властите да реагират на домашното насилие – и на дискриминация, която продължава да оставя ромските жени без защита, когато имат нужда от нея.

Страхът да говориш – и онези, които подпомагат достъпа до правосъдие

Но случаите на дискриминация и малтретиране срещу роми и пътуващи рядко стигат до съда. Защо, бихте попитали?

Адвокатите, поемащи такива дела, описват дълбокото изключване и страха, които изпитват много роми и пътуващи.

Доверието в националната съдебна система отдавна е подкопано. Дори когато някой е готов да говори,

правната защита често е непосилна, а организациите на гражданското общество, които могат да поемат стратегически съдебни дела за тези общности, са малко. Финансирането за адвокатски хонорари и съдебни разноски е минимално, ако не и напълно липсващо. Към това се добавя и страхът от репресии.

Адвокатката Йоана Куртовик разказва за един случай от Гърция: ромско семейство празнува, когато полицията нахлува в селището им. „Бият жена и деца, съсипват дома на семейството. Ние обявихме, че ще подадем жалби. Няколко дни по-късно полицаите се върнаха, за да заплашват жителите.“

Когато правният екип иска имената на замесените полицаи, властите отказват – „лични данни“, казват те.

Когато ромите и пътуващите стигнат до съда, те се сблъскват с още едно препятствие: съдии, които се отнасят към тях с презрение и им налагат прекалено тежки присъди.

Но резултатите започват да се променят, когато ромите и пътуващите получават подкрепа от адвокати, отдадени на тяхната кауза, и когато тази подкрепа застават обществената солидарност и националните институции за защита на правата на човека и равенството.

„Неотдавна по няколко дела гръцките съдилища постановиха оправдателни присъди за неразрешено свързване към електропреносната мрежа“, казва Куртовик. „Те заявиха, че семействата са се нуждаели от електроенергия за медицинско оборудване или за да могат децата им да учат.“

Срещнах се с екипа на проекта за достъп до правосъдие на ирландските пътуващи в Университета в Лимерик, Ирландия.²

Когато системата ви излъже за пореден път

Ромите и пътуващите масово възприемат съдебната система като настроена срещу тях – прекомерно контролирани като заподозрени и недостатъчно защитени като жертви.⁷¹

В Гърция ромските семейства разказват за подпалените си в Хераклион Лаггада каравани и за претрупаните разследвания, които не довели до нищо. Плодът на упорития им труд е унищожен за минути, а отговори и обезщетения няма.

В Ирландия официалните данни потвърждават, че пътуващите, и по-специално жените от тази общност, са впечатляващо многобройни сред затворническата популация. Въпреки че пътуващите съставляват едва 0,7% от населението, те са 10% от затворниците в мъжките затвори и до 22% от тези в женските.⁷²

Казват ми, че жените от общността на пътуващите често се оказват в затвора за дребни провинения, които в други случаи не биха довели до лишаване от свобода.

Общността, изследователите и длъжностните лица са на едно мнение: агресивната полицейска дейност, по-тежките присъди, бедността и по-широката дискриминация в обществото допринасят за прекомерното присъствие на пътуващи в затворите.

Ромите се сблъскват с подобен модел в цяла Европа. Въпреки че липсата на данни по етнически признак прикрива проблема в много съдебни системи, проучванията показват непропорционално голям брой роми в затворите – от Испания до Чехия, от Сърбия до Румъния.⁷³

Други доклади за Северна Македония посочват, че ромските затворници се държат в най-мизерните килии в затворите,⁷⁴ бият ги, лишават ги от здравни грижи, а понякога и умират в ареста.⁷⁵

Но наказанието не свършва с освобождаването. Криминалното досие добавя втори, още по-тежък слой на стигмата – и затваря вратата към бъдещето.

Справедливост?

Започнах тази глава със смъртта на 18-годишно ромско момче след полицейско преследване.

Малко след това е съобщено за още две трагедии.⁷⁶

През декември 2022 г. 16-годишният Костас Франгулис е прострелян от полицията по време на преследване, след като напуска бензиностанция, без да плати сметка за гориво в размер на 20 евро.

Отговорният полицаи е осъден на три години лишаване от свобода, като присъдата е изцяло условна.

През ноември 2023 г. 17-годишният Христос Михалопулос също е застрелян от полицаи.

Загубата на всеки един от тези животи е напълно безсмислена.

В нашите общества обаче подобни инциденти образуват тревожен модел, скрепен с безнаказаност, политическо мълчание и толерантност към расисткото насилие.

Семействата на тези тийнейджъри излязоха на улиците. Този път граждани и адвокати застанаха редом с тях.

Майките държаха транспарант. На него с големи букви беше написано: „Justis“.

Грешката в изписването не беше случайна – това беше вик, роден от изключването, започващ с молба за правото на децата им да ходят на училище.

Гръмко настояване за достойнство и овластяване на общности, отдавна изтласкани в периферията.

За полицейска дейност без расизъм и за отчетност.

Призив за спешна и трайна промяна: за край на безнаказаността и за съдебна система, която защитава, а не изоставя, независимо кой си и откъде идваш.

Този кадър е уловен от фотожурналиста Ахилеас Хирас на погребението на 16-годишния Костас в Солун, Гърция. Костас умира през декември 2022 г., след като е прострелян от полицията при преследване заради предполагаемо неплащане на сметка на бензиностанция. Хирас е носител на Награда за върхови постижения в журналистиката за 2024 г. (Съвместна програма EQUIROM на ЕС и СЕ).

Мемориална зала в Документационния и културен център на германските синти и роми в Хайделберг отдава почит на жертвите на геноцида на синтите и ромите.

ИЗКУСТВОТО ДА УСТОЯВАШ

История, от която да се
учим – култура, която
да почитаме

Случи се преди повече от десет години. Пътувах като турист из Германия, когато влакът ме отведе до университетския град Хайделберг. Групи млади хора седяха на слънце и пиеха кафе. По реката лениво се носеха лодки.

А после на един завой видях табела: „Постоянна експозиция за Холокоста на синтите и ромите“, документираща зверствата, на които са били подложени по време на Втората световна война – тяхната история, която се разгръща успоредно със систематичното избиване на шест милиона европейски евреи и преследването и убиването на милиони други.⁷⁷

Влязох вътре.

Останах дълго пред една фотография.

Тя показваше „расов преглед“, проведен по време на нацисткия режим.

Изследователският институт за расова хигиена и демографска биология в нацистка Германия изготвя генеалогични диаграми за синтите и ромите, фотографира ги, записва физическите им белези – цвят на очите, цвят на косата, кръвна група – и ги архивира. Целта е да се класифицират и проследят синтите и ромите, определяни като „расово нисши“ и преследвани от система, която свързва произхода с престъпността.

За тях важи единствено презумпцията за вина.

Следват депортиране, изтезания и избиване на около 500 000 души – Самударипен: ромският Холокост.⁷⁸

Страница 58 - Нечутите 12 милиона

И все пак в продължение на десетилетия историята на геноцида им остава в периферията, погребана в отрицание и антиджипсизъм.

Но дори когато светът отказва да чуе, някои продължават да казват истината.

Истината е разкрита – но все още ни предстои дълъг път

В Хайделберг Романи Розе ме чака на входа на мемориалната изложба, посветена на Холокоста на синтите и ромите.⁷⁹

Този път не съм турист – дойдох в отговор на писмо, което той ми изпрати в качеството ми на Комисар по правата на човека към Съвета на Европа.

Розе е загубил тринадесет члена от семейството си в лагерите на смъртта. Той говори за тях и за онези, които са оцелели.

Романи Розе е председател на Документационния и културен център на германските синти и ромите и на Централния съвет на германските синти и ромите в Хайделберг, Германия.

Семейството на Розе имало кино. След войната избрали да не напускат Германия. Тя била тяхната родина.

След падането на нацисткия режим на жертвите са предложени признание и обезщетения. Но синтите и ромите не са признати за жертви на расово преследване.⁸⁰

„Същите полицаи, които бяха служили на Третия райх, продължаваха да работят в полицията и след падането на националсоциализма“, казва Розе. „Те бяха тези, които решиха, че синтите и ромите не заслужават обезщетения, за да оправдаят собствените си зверства.“

Но Розе и други от неговото поколение са решени да сложат край на дискриминацията и да постигнат признание на нацисткия геноцид срещу синтите и ромите.

„На Велики петък 1980 г. 12 синти започнаха гладна стачка в Дахау“, спомня си Розе, разказвайки за няколко от повратните моменти в продължилата десетилетия борба за граждански права на германските синти и ромите.⁸¹ „Това беше мощен морален акт, особено като се има предвид, че някои от стачкуващите сами бяха оцелели от лагерите.“

През 1982 г. германското правителство официално признава геноцида над синтите и ромите.⁸²

Днесмеждународнотоиевропейскотовъзпоменание⁸³ има дълбок смисъл за общностите и за всички нас. То е призив да помним, да гарантираме единството и никога да не позволим историята да се повтори.

Документационният и културен център на германските синти и роми в Хайделберг и неговите изложби са резултат от дългите борби за признание, памет и равноправно културно участие.

Романи Розе с гордост разказва как стажантите в полицията в Германия вече посещават Центъра като част от задължителното си обучение.

Защото историята не бива да се ограничава само със символично признание – тя трябва да е видима, да се преподава и да се вкорени в общественото съзнание. Казването на истината – навреме, ясно и последователно – е жизненоважно.

Чрез документиране и преподаване се разкриват фактите от историята на ромите в Европа: ужасите и несправедливостите, с които са се сблъскали, вековете на робство,⁸⁴ продължаващото преследване и геноцидът.

Майкъл Колинс заключва фургон в лагера „Авила парк“ в Дъблин, Ирландия. Построен от чичо му, Джеймс Колинс, фургонът се използва при обиколки из Ирландия, по време на които двамата разказват историята му.

А заедно с това – и силата и издръжливостта на общностите. Изкуството им като средство за съпротива. Богатството на тяхната идентичност.

Разнообразни, красиви и богати

Изкуствата и културите на ромите и пътуващите не са отделени от тяхната история в Европа – те са в сърцето ѝ. Тяхната разнообразна идентичност е отпечатана в европейската мозайка от култури, дори и приносът и влиянието им често да са оставали непризнати.

Икони на европейското изкуство носят ромски влияния или дори имат ромски корени. Фламенкото е изкуство, родено от ромската съпротива, а по-късно прието като испанско национално наследство.

Игривото рондо от Седмата симфония на Бетовен, много части от музикалните *произведения* на Лист, Брамс, Сарасате, Дворжак, Равел (и много други)

са вдъхновени или разкриват ромски музикални традиции. И списъкът продължава.

В Дъблин ми казват, че това все още е борбата на много ирландски пътуващи – признати като коренно етническо малцинство от 2017 г., но все още често изправени пред пренебрежение към езика, изкуството и стълба на номадските им традиции: вековната култура на коневъдството.⁸⁵

„Ромите дошли в Европа преди хиляда години“, разказва културната теоретичка Тимеа Юнгхаус. „И въпреки насилствената история, дори въпреки робството и геноцида, сме успели да съхраним своето наследство, култура и език.“ „Това е култура на устойчивост“, добавя тя. „Култура, поддържана жива от упоритите гласове на ромските жени, които предават нашите истории от поколение на поколение – грижейки се за семействата и за историята на своите предци с памет и гордост.“

*Две момчета карат конска
двуколка в Лимерик, Ирландия.*

Творци като Папуша и Цея Стойка дават глас на достойнството и човечността на ромските жени и заклеят цензурата, потисничеството и насилието както в своите общности, така и извън тях.⁸⁶

Юнгхаус е куратор на съвременно изкуство и изпълнителен директор на Европейския ромски институт за изкуство и култура (ERIAS), съвместна инициатива на Съвета на Европа, фондациите „Отворено общество“ и Инициативата на ромските лидери – Алианса за Европейския ромски институт за изкуство и култура, стартирала през 2017 г. ERIAS популяризира ромската култура в цяла Европа, образува обществеността в областта на ромското изкуство и се бори срещу антиджипсизма.⁸⁷

Тя говори с възхищение за новата вълна ромски творци и тяхното присъствие – от участия в продукции на Netflix до ръчна изработка на бижута.

В областта на изобразителните изкуства ромите излагат творбите си в големи институции и биеналета, като печелят престижни творчески резиденции. В киното ромските режисьори набират сила, особено

в документалистиката и късометражните филми, разказващи за общочовешките ценности.

Ромската литература навлиза в нова ера. Ромските писатели заемат своето място на световната литературна карта.

„А в музиката, от фламенко до класика, традицията продължава с несравнимо майсторство и жизненост“, добавя Юнгхаус.

Но преди всичко ромските и пътуващите творци се противопоставят на изкривените представи, насаждани с десетилетия от медиите и културните индустрии. Те създават нов език – език на гордост, освободеност, самоопределение и автентичност.

Това приключи: Opre Roma!

„Ромите постоянно са затворени в карикатурни изображения“, казва Юнгхаус, разсъждавайки върху осмиващите образи в добре познатото източноевропейско кино. „Това е визуално насилие.“

Смърт: ромски влак до Аушвиц-Биркенау (1992), картина от Цея Стойка (1933-2013), ромска художничка и оцеляла от Холокоста, свидетелствала за лагерите и говорила открито срещу отричането, забравата и повсеместния антиджипсизъм в Европа. Творбата е от колекцията на Музея на ромската култура в Бърно, Чехия.

И то не се ограничава само до един регион.

„Те сатиризират ромите и ни представят единствено като престъпници и изгнаници“, казва бившият испански депутат Исмаел Кортес Гомес, който е посветил работата си като член на управителния съвет на ERIAC на борбата срещу тези стереотипи и на популяризирането на ромската култура.

Но той и Юнгхаус посочват и друга несправедливост, по-малко видима: отказаното на ромските общности право на достъп до собственото им културно наследство.

„В държавните колекции се съхраняват над 30 000 ромски произведения на изкуството“, съобщава Юнгхаус. „И все пак ромите нямат достъп до тях.“

„Над два милиона фотографии на наши предци се съхраняват в етнографски музеи и архиви“, добавя тя. „Но те не са обозначени с ромските си имена. На тях са записани имената на колекционерите и антрополозите.“

Стремежът на ромските общности към справедливост и равенство избухна през 1971 г. на Първия световен ромски конгрес в Лондон с могъща решимост: „Това приключи!“⁸⁸

Избраните от тях знаме, химн и мотото „Opere Roma!“ – „Станете, роми!“ – щяха да се превърнат в символи на

настояването им за законно място като политически участници в историята.

Заеха се да си възвърнат авторството и да предефинират начина, по който да бъдат възприемани.

Никога повече обект на чужди наративи. Никога повече безгласни заради обезчовечаващи образи. Те ще разкажат собствената си история – ясно и достойно.

Шукарипе, красота на душата

„Сега да видим едно съвсем различно представяне на ромите“, казва Юнгхаус, говорейки за творчеството на един съвременен ромски фотограф.

Снимките улавят моменти на празнуване, протест, както и ромски и синти творци, които получават награди или излизат на сцената под аплодисменти.

Натяхтеизглеждат такива, каквито са в действителност: талантиливи, уверени, с визия – приемащи своята идентичност и водещи промяната. Разглеждам ги и си мисля за младите ромски и пътуващи жени и мъже, които споделят болката от детство, лишено от ролеви модели от техните общности.

„Докато растях, не виждах никого, който да е като мен и да е в положителна роля. Тази липса нанася дълбока

На 8 април 2025 г. ромски и пътуващи младежки лидери, участници в семинара „Ромските младежи заедно“, вървят с ромското знаме, за да отбележат Международния ден на ромите в Страсбург, Франция.

вреда“, казва актрисата, режисьорка и АРТивистка Алина Шербан, спомняйки си за детството си в Румъния.

„Представянето е сила. Искам ромските момичета да знаят, че тяхната идентичност е източник на сила, а не на срам“, добавя тя.

Спирос, 25-годишен ром от Гърция, разказва за певица, на която се възхищавал и която, след като веднъж разкрила ромския си произход, веднага била притисната от музикалната си компания да оттегли думите си. Както мнозина от неговото поколение, той копнее да види хора от своята общност не само да успяват, но и да го правят с гордост от корените си.

Спирос е един от шестимата млади роми, които са в центъра на кампания в Гърция, излъчвана по телевизионните мрежи и в социалните медии.

Мотото на кампанията е една дума: „Шукарипе“.⁸⁹

„Това означава „красота на душата“, казва Спирос с гордост. „Идва от нашия език, романи.“

Амазонки и бойци

Хиля Грьонфорс изнася концерт пред пълна зала в Музикалния център в Хелзинки, за да почете ромското музикално наследство, което е носила през целия си живот.

„Беше уникален момент“, казва развълнувана фолклорната музикантка, почетен доктор на

Университета по изкуствата в Хелзинки и член на Финландската академия. „Живеем във Финландия от векове, но много хора никога не са чували ромска музика. А още по-малко са тези, които познават нашия език. Надявам се музиката да отвори сърцата.“

Тя изпява заплениваща мелодия а капела. След това обяснява какво значение носят тези песни.

„В нашата култура важното е съжителството. Да се гледаме един друг в очите. Така започва промяната. Песните ни предупреждават, учат, дават сила. Когато пея, споделям истории от детството си, предавам нашите ценности.“

Хиля и сестра ѝ Хелена, която е педагог и текстилен художник, работят и във Финландския музей на ромската култура,⁹⁰ където съхраняват традиционните занаяти, организират работилници и преподават ромски език.

Преподаването на ромски език, както и съхраняването и почитането на изкуствата и културите на ромите и пътуващите, е акт на съпротива. Срещу заличаването. Срещу изопачаването. Срещу мълчанието.

„Да бъда АРТивистка означава да използвам творчеството си и житейския си опит, за да се противопоставя на несправедливостта и да дам гласност на онези, които са били заличени. Не избрах изкуството като лукс. Избрах го, защото нямах друг начин да оцелея, да говоря, да бъда забелязана“, казва Шербан.

Хиля и Хелена Грьонфорс от Финландия. Хиля е фолк музикант. Удостоена е с титлата „почетен доктор“ на Университета по изкуства в Хелзинки и е член на Финландската академия. Хелена е педагог и текстилен художник.

Във всяка страна, която посетих, видях жените като пазителки на паметта и катализатори на промяната.

Ромските жени-творци – поетеси, писателки, режисьорки, музикантки – са в сърцето на този ангажимент. Чрез своето творчество те свързват поколенията, прекъсват мълчанието и изричат непоколебими истини.

„Да казваш истината чрез кино, театър и разказване на истории е акт на съпротива. Без памет не може да има справедливост“, продължава Шербан. „Ние сме амазонки и боркини. Ние сме контракултура срещу всяка форма на расизъм“, добавя Юнгхаус.

Днес е 8 април. Международният ден на ромите.

В Страсбург, Франция, се събираме с ромски и пътуващи младежи от цяла Европа и хвърляме червени цветя в реката – символи на паметта, надеждата, солидарността.

А аз нося в себе си думите на една ромска жена:

„Нашата борба е да покажем на света, че ромите са изпълнени с гордост и достойнство. В уважението има глас – много гласове, никога мълчание.“

На Международния ден на ромите 2025: цветя, хвърлени в реката от пасарелка близо до сградата на Съвета на Европа в Страсбург, Франция.

ПРАВИМ ЛИ ДОСТАТЪЧНО, ЗА ДА СПРЕМ ЕДИН ОТ НАЙ-ГОЛЕМИТЕ СКАНДАЛИ С ПРАВАТА НА ЧОВЕКА В ЕВРОПА?

Системата, предназначена да защитава

На тези страници изминахме дълъг път заедно.

По този път жени и момичета от ромските и пътуващите общности, ромски и пътуващи активисти, както и техни съюзници, щедро споделиха своите истории за съпротива, надежда и успех.

Но какво правим ние – като институции, като общества?

Защото точно както политиките и мерките за защита оставят своя отпечатък, безразличието и бездействието също оставят своя. Всичко е записано върху човешките тела и души – върху всички нас, които споделяме този свят.

Никой не може да каже, че не е знаел. Наличните данни, колкото и непълни да са, са осъдителни. Знаем истината: в основата на неравенствата и злоупотребите стоят расизмът, дискриминацията и дълбоко вкоренената несправедливост.

Изкривени властови структури, продължаващо изключване на общностите и крайни лишения.

Никое от тях не се преодолява само с добри намерения или обещания, дадени на хартия.

Системата за защита на правата на човека се състои от сложна комбинация от институции, закони, партньорства и механизми, които взаимодействат помежду си.

Нека да разгледаме някои от тях, с уговорката, че са в процес на развитие и предстоят подобрения.

Европейски рамки за защита

Преди години Съветът на Европа и ЕС тържествено поеха ангажимент да подобрят живота на ромите и пътуващите хора в своите държави-членки.⁹¹

Установиха стандарти, стартираха новаторски инициативи и обединиха усилията си⁹² – наред с осигуряването на финансиране, – за да ускорят действията на Европа по защита и насърчаване на правата на ромите и пътуващите.

Има ясни постижения, които трябва да бъдат споделени и възпроизведени в по-широк мащаб.

И все пак разликата между цели и реалност остава огромна. Твърде често напредъкът е ограничен и неравномерен, а в някои държави преодоляването на тази пропаст е станало по-належащо от всякога.

Време е да се изправим пред тази реалност и да преминем отвъд краткосрочните интервенции, ограниченото (и често недостъпно) финансиране, слабите национални органи и символичните инициативи.

За истинска промяна са необходими няколко незаменими съставки: ясни приоритети, стабилно и стратегическо финансиране, съобразено с реалните нужди, цялостен подход и строг надзор, съчетан с отчетност. Да работим в партньорство с ромите и пътуващите общности, да избличаваме предразсъдъците и заедно да надграждаме.

От съществено значение са визията и политическата воля – превръщането на идеите от хартия в действие и упоритостта в постигането на последователна промяна.

От европейските институции, държавните глави до местните власти, финансиращите органи и всеки, който има властта да окаже подкрепа, този ангажимент трябва да бъде дълбоко осъзнат. Солидарността е решаваща.

Свързване на точките

Когато всички части се подредят, появява се пълната картина: визия за устойчива промяна.

Жизненоважната връзка между нужди, политика и средства трябва да се превърне в съгласувани действия, основани на информация от общността, които дават резултат ефективно, с уважение, своевременно – и толкова дълго, колкото е необходимо.

„За да се справим наистина със сложните предизвикателства, пред които са изправени ромските общности, трябва да възприемем по-амбициозна, европейска перспектива – такава, която признава мащаба на проблемите и е готова да ги реши с подходящи инвестиции. Малките, фрагментарни усилия няма да са достатъчни“, заявява Белен Санчес-Рубио, ръководител на международния отдел във Fundación Secretariado Gitano, която отговаря за техническия секретариат на Европейската мрежа за равенство на ромите, финансирана от ЕС.⁹³

Правилният подход е цялостен, интегриран, насочен към общността и дългосрочен. Започва с признаването на расизма, който все още е вкоренен в нашите общества и институции, и с ангажимента да се използват всички инструменти и механизми за премахване на дискриминацията, където и да се среща тя.

Подход, който взема под внимание жените и момичетата от ромските и пътуващите общности – не като нещо, за което се сещахме в последния момент, а като част от първоначалния план, в който те трябва да бъдат ключови участници. Такъв, който отчита как реално работят мерките за жените и момичетата и как да се избегнат последици, които биха им навредили.

Очертаване на „червените линии“ за днес и за бъдещето

За да се постигнат резултати, политиките трябва също така да служат като критерии за напредък и отчетност — при пълно използване на всички механизми за прилагане, включително мощната процедура на ЕС за установяване на нарушения.

Трябва да бъдат очертани „червени линии“ — ясни граници, които европейските институции няма да позволят на държавите-членки да преминават, като по този начин се изпраща категоричен сигнал, че правата на ромите и пътуващите не подлежат на обсъждане.

С оглед на бъдещето, положението с правата на ромите и пътуващите не трябва да бъде пренебрегвано при разработването, прилагането, мониторинга и финансирането на всички секторни политики. Целенасочените мерки трябва да се съчетават с по-широки рамки – независимо дали става дума за достъпни жилища, детска бедност, образование или насърчаване на зеления и цифровия преход, конкурентоспособността и иновациите. Интегрирането никога не трябва да означава изключване или омаловажаване на най-нуждаещите се; напротив, то трябва да изгради съгласувана система за защита, която не пренебрегва никого.

Жилище в селището Цайрия в Солун, Гърция.

Но приобщаването само на хартия не е достатъчно. То няма да проработи, ако не се вложат необходимите средства по правилния начин там, където е важно.

Това, което отказваме да видим

Инвестициите трябва да достигнат и до друга жизненоважна област: расизма, вкоренен в държавните институции. Училищата, здравната система и другите публични услуги. Полицията и съдилищата. Центровете на властта. Не става дума за отделен човек или служба. Става дума за системи, които са изградени така, че по подразбиране да изключват ромите и пътуващите чрез пластове историческо неравенство, вкоренени предразсъдъци и решения, които ги пренебрегват.

Ако сериозно искаме да наложим спазването на човешките права на ромите и пътуващите, трябва да се изправим срещу расизма там, където най-трайно се е загнездил.

„Антиджипсизмът е може би най-голямата пречка пред интеграцията на ромите“, казва Шийна Келер, експерт по социално приобщаване и защитник на правата на ромите, която понастоящем заема длъжността ръководител на сектор в програмата „Грантове от ЕИП и Норвегия“.

„Финансирането и националните стратегии твърде трудно се ангажират с този проблем – а истината е, че са необходими повече от пари. Министерствата се нуждаят от помощ, експертен опит и насоки, за да изготвят политики, които да са едновременно ефективни и уважителни. Освен това е необходимо и да привлекат ромите по смислен начин.“

Трябва да се обединят действия от много посоки, съчетавайки проактивна подкрепа, като например изграждане на капацитет, с твърда реакция — отчетност и поправяне на вредите, когато са допуснати нарушения.

Но подкрепата често липсва, или се оттегля, именно там, където може да има решаващо въздействие – като ярък пример за това са стратегическите съдебни дела.

Когато Европейският съд по правата на човека постанови решението си по делото „Елмазова“ от Северна Македония – случай, за който вече стана дума, – той нанесе удар срещу сегрегацията в училищата и принуди националните власти и другите заинтересовани страни да предприемат действия.

И все пак, въпреки поредицата от други решения на Съда,⁹⁴ реалността е, че за много ромски и пътуващи общности такива съдебни победи – с отзвук далеч извън съдебната зала – остават редки.

Защо е така?

Причините са не една и две, включително нежеланието да се инвестира в съдебни дела, чиято крайна цел е да се търси отговорност от донорите.

Но как тогава застъпниците да стигнат до съда, ако няма финансиране, с което да платят на адвокат или дори за осветлението в офиса?

Някои организации, принудени от нужда, се обръщаха към Съединените щати за подкрепа – и я получаваха, докато настоящата администрация не оразя финансирането за правата на човека.

Това бързо предизвика ефект на доминото, като разшири пропастта и принуди мнозина да затворят вратите си или да работят без заплащане.

И докато се включат други финансови структури, за да запълнят празнината, някои на практика намаляват средствата си или напълно се оттеглят точно когато са най-необходими.⁹⁵

Централните правителства – главни действащи лица на думи, но невинаги на дела

Всъщност ромските и пътуващите общности рядко се разглеждат като политически приоритет. Въпреки оповестяването на национални стратегии за приобщаване, много от тях рискуват да се превърнат в празни обещания – без адекватно изпълнение, мониторинг, финансиране и отчетност.

ЕС и Съветът на Европа осигуряват насоки, експертен опит и финансиране. Но именно държавите-членки и техните централни правителства носят основната отговорност за решенията, управлението на ресурсите, координацията на мерките и тяхното ефективно изпълнение.

„ЕС е създал целеви потоци от финансиране – но как и дали се използват тези средства зависи от преценката на всяко национално правителство“, обяснява Белен Санчес-Рубио.

Времето също е фактор. „Промяната на нагласите, изграждането на доверие и създаването на реални възможности отнемат време. Но средствата често се отпускат за по-кратки периоди, дори в рамките на дългосрочни бюджети“, добавя тя.

„Това нарушава процеси, които се нуждаят от непрекъснатост. Ако сте започнали образователна програма за деца, за да наваксат по определени критерии, и финансирането спре по средата, тази подкрепа изчезва – а с нея и напредъкът на децата.“

Твърде често длъжностните лица не виждат реалното въздействие на такива прекъсвания – може би защото никога не са стъпвали в ромско селище и не са седяли на масата на ромско семейство, или защото ромските и пътуващите общности не са били включени при вземането на официалните решения.

Но промяната, както научих, често се предизвиква от близостта. Когато политиките се сблъскат лице в лице с реалността, нещо може и да се промени.

Промяната често започва на местно ниво – а бездействието не е вариант

След десетилетия работа в тази област, едно нещо ми стана ясно: истинският напредък често започва – или свършва – с кмета.

Местните власти познават особеностите на своите общности – взаимоотношенията и нуждите, които рядко се отразяват в докладите. Те държат ключовете към достъпността, познаването и доверието – жизненоважни инструменти за удовлетворяване на реалните нужди с достойнство и прецизност. Това са участниците, които най-добре познават своите общности.

И все пак, когато става въпрос за местни правомощия, скандалът често не е в липсата на пари, а в неспособността те да се използват правилно.

В някои случаи местните власти дори са връщали неизразходвани средства – не защото нуждите са били задоволени, а защото парите изобщо не са били вложени. Поради липса на воля, страх от негативна реакция на избирателите, липса на специалисти – и поради расизъм.

Някои финансиращи организации в момента разработват стратегии за увеличаване на участието на местните власти и достъпа им до финансиране, като предоставят по-добри условия за съфинансиране и техническа помощ при кандидатстването и изпълнението на проектите.

В действителност процесът често е изпълнен с трудности.

„Виждала съм отлични проекти, които не са могли да продължат, просто защото нито един местен орган не е бил склонен да бъде партньор“, казва Келер. „Някои кметове активно избягват всякаква връзка с проромски инициативи заради стигмата.“

Резултати често се наблюдават там, където смелото местно лидерство, което надживява изборните цикли, успява да надмогне личните интереси и да обвърже приобщаването с политиките, а не само с личностите.

Децентрализираните правомощия също носят своя дял от предизвикателствата: задължения без капацитет

Васка Байрамовска-Мустафа, заместник-омбудсман, Северна Македония.

за набиране на достатъчно средства или придобиване на експертен опит, пропуски в сътрудничеството и координацията, както и раздробени, неясни отговорности, което в крайна сметка блокира напредъка – отново без почти никаква отчетност.

Инициативи като тази, стартирана от община Халандри в Гърция, за да се гарантира, че ромските семейства могат да се преместят в по-добри условия⁹⁶ – както споменах по-рано – показват негативите, когато местните власти бъдат оставени без достатъчно ресурси за справяне с проблемите, пред които са изправени общностите.

Централните правителства трябва да се намесват и да спазват задължението на държавата да защитава правата на човека. Децентрализацията трябва да има за цел осигуряването на възможно най-добрите решения, съобразени с местния контекст – а не да бъде извинение за бягство от отговорност.

Националните съюзници, които се включват

На национално равнище институциите за защита на правата на човека и равенството са ключови съюзници на ромите и пътуващите. Те могат да разглеждат индивидуални случаи, да подават информация за

националните стратегии и планове за действие, да документират пропуските в защитата и да правят препоръки за по-нататъшни стъпки, като от време на време предлагат оригинални подходи и прокарват нови пътища.

Може би си спомняте, че във Финландия омбудсманът за защита от дискриминация подкрепи две млади ромски фризьорки, уволнени за носене на традиционни носии – случай, който създаде знаков прецедент.

В Ирландия, след жалба от групи за защита на правата на пътуващите, омбудсманът за децата започна разследване във връзка с ужасните условия в лагера „Спринг Лейн“⁹⁷. Разследването разкри сериозни рискове за здравето и безопасността на децата. В отговор на това през 2024 г. беше обявена инвестиция от 17,9 милиона евро за пълно обновяване на лагера – обещаващо сътрудничество между местни власти, независими институции и самата общност.

В Северна Македония Омбудсманът и Комисията за предотвратяване и защита от дискриминация (КПЗД) многократно са документирали сегрегацията на ромските деца в училищата и са отправяли препоръки към властите за справяне с този проблем. КПЗД се зае и с въпроса за междусекторната дискриминация срещу ромските жени.⁹⁸

В Словакия Националният център за правата на човека и Общественият защитник на правата открито изразиха спешната необходимост от възстановяване на справедливостта за ромските жени, които са били подложени на принудителна стерилизация. Те документират различни форми на сегрегация, включително в сферата на образованието и здравеопазването.

През октомври 2024 г. събрах органите за равенство на голям брой държави-членки в Страсбург, за да обсъдим как могат да гарантират, че са наистина достъпни за маргинализираните в нашите общества, включително ромските и пътуващите общности.⁹⁹ Бях впечатлен от динамичния подход на някои от тези институции, които редовно установяват контакт с общностите и посещават селищата им. Говорихме и за това, че е от решаващо значение да се гарантира присъствието на роми и пътуващи в управителните съвети или сред служителите на институциите.

И все пак националните институции за защита на правата на човека и равенството са подложени на все повече изпитания. Те са изправени пред бюджетни съкращения и нарастващ политически натиск. Трудните обстоятелства обаче не могат да оправдаят намаляващата подкрепа от страна на държавите. Напротив, те правят укрепването ѝ по-належащо от всякога.

„Нищо за нас без нас“

В рамките на тази система именно гражданското общество действа най-неуморно – организациите, адвокатите, защитниците, самите ромски и пътуващи общности, а в тях най-вече жените.

Те са тези, които носят не само бремето на несправедливостта, но и знанието за издръжливостта, за разнообразието, за колективната сила и солидарността. Те настояват за промяна, основана на факти. Организируют се, застъпват се, дават възможност. Изграждат доверие там, където институциите са се провалили.

И макар да са изправени пред всякакви рискове, гласът им не трепва:

„Нищо за нас без нас.“

Гражданското общество изисква правата на ромите и пътуващите да не бъдат поставяни в периферията, а

Най-отгоре: Кармен Георге, председател на E-Romanja – НПО, подкрепящо правата на ромските жени и момичета в Румъния.

Долу: Ромски жени готвят заедно преди среща на E-Romanja.

в центъра на дневния ред – като неразделна част от европейската социална тъкан. Те призовават донорите и структурите за финансиране да работят ръка за ръка с общностите от самото начало – чрез финансиране и целеви инвестиции, които се определят от техните нужди, а не само за да слагат отметки на проектните грантове.

И все пак, месец след месец, много от тези организации работят на ръба на колапса и оцеляването им зависи от спечелването на краткосрочни грантове, които едва поддържат ежедневната им дейност, без да оставят място за растеж или иновации.

Има риск тяхната дейност да се фокусира върху очакванията на донорите, вместо да отговаря на истинските нужди. Ролята им може да се сведе до тази на доставчици на услуги за предварително определени линии на финансиране.

„Публичните средства обикновено се управляват чрез предварително определени рамки и приоритети и в крайна сметка зависят от това кои проекти кандидатстват. Враждането на междусекторния принцип в структурите за финансиране не е лесно“, обяснява Шийна Келер, говорейки за пропуските във финансирането, насочено към реалното търсене. „Имаме нужда от целеви покани за финансиране на проекти – изрично и изключително насочени към подкрепата на ромските жени“.

„Изключването от политиките, програмите, решенията и институциите, където хората планират и реализират проекти за ромските жени без тяхното участие, трябва да приключи“, казва Кармен Георге, председателка на „E-Romnja“.

„На ромските жени и момичета – и на онези, които ги защитават – трябва да се вярва като на експерти по собствения им живот. Това означава да се финансират директно техните инициативи, да се включват в пространствата за вземане на решения и да се гарантира, че гласовете им не само се чуват, но и се зачитат и се действат според тях“, посочва румънската ромска актриса, режисьорка и АРТивистка Алина Шербан.

Ограниченото финансиране остава проблем. Моделите на финансиране често изискват организациите, работещи на терен, сами да поемат разходите, като възстановяването на средствата се забавя с месеци

– неравномерна система, която облагодетелства организациите с добри финансови ресурси и противопоставя малкото участници от гражданското общество един на друг в конкуренция за и без това оскъдните налични средства. Ликвидността се превръща в пречка за тези, които нямат финансова устойчивост, като по-малките организации на ниво местни общности. Без основно финансиране, което да ги държи на повърхността, оцеляването се превръща в ежедневна борба.

И все пак именно те са призвани да запълнят всяка празнина, която държавата оставя след себе си. Те се появяват, когато никой друг не го прави.

„Ние сме повече от истории за борба – ние сме архитекти на промяната“, каза Алмедина Скендери, млада ромска активистка от НПО „Гласът на ромите, ашкалите и египтяните в Косово“*, по време на честванията по повод Международния ден на ромите в Страсбург на 8 април 2025 г.¹⁰⁰ Аз също вярвам в това.

Научих го от момичетата и момчетата, които с гордост казват своята истина. От децата, които отказват да живеят в граници, които не са избрали сами.

„Имаме големи цели за бъдещето си. Нека бъдем горди.“

И това е нашата отговорност – не само да слушаме, но и да оползотворим пълната сила на системата за защита на правата на човека, като създадем възможности за общностите да изградят бъдещето си по свои собствени условия.

Алмедина Скендери, подкастър и ромска активистка от НПО „Гласът на ромите, ашкалите и египтяните в Косово“.

ДЕЙСТВИТЕЛНОСТТА НЕ ТЪРПИ ОТЛАГАНЕ

В покрайнините на Солун, през юни 2024 г., група ромски дечица се събраха около мен, за да ми разкажат за мечтите си да станат пилоти, адвокати, козметички...

В други части на Европа чувам и други мечти:

„Мечтая всички да сме равни.“

„Просто искам прилично място, където да живея.“

„Мечтая стотици жени и момичета да маршируват по улиците, горди, заемайки мястото си като всички останали.“

„Мечтая децата от общността на пътуващите да почитат своята култура, да бъдат себе си и да имат възможности.“

Не знам дали тези мечти някога ще се сбъднат. Със сигурност се надявам. Но това, което знам, е, че за да стане, трябва да последват действия.

Първо, трябва да се противопоставим на расизма. На безразличието. На несправедливостта.

Да сложим край на расизма и дискриминацията, дълбоко заложили в нашите общества – онези, които пренебрегват и заглушават ромите и пътуващите, толерират полицейското насилие, сегрегират децата в училищата и жените в родилните отделения и ги изключват от работните места и кварталите.

Онези, които принуждават хората да се борят ежедневно за правата и достойнството си, а понякога и за самото си оцеляване – в общества, които би трябвало да защитават правата на човека, демокрацията и върховенството на закона.

Наша всеобща отговорност е да прекъснем безмилостния кръг на маргинализацията.

Европа и нейните институции, националните правителства, регионалните и местните власти — те всички имат този дълг: да гарантират, че никой няма да бъде пренебрегнат.¹⁰¹

Трябва да се противопоставим на наративите, разделящи света на „ние“ и „те“.

Да разтърсим цялото общество, което не реагира с еднаква спешност и съпричастност на всяка несправедливост.

Да съборим бариерите пред овластяването на жените и момичетата. Да изслушваме, подкрепяме и даваме пространство и възможности на жените и момичетата да отстояват правата си и да водят промяната.

Да подкрепяме искрено инициативите, ръководени от ромите и пътуващи хора. Особено онези, които поставят в центъра си правата на жените и момичетата. Не само на думи, а с реални действия: промяна на динамиката на властта, преразпределяне на ресурсите и поставяне на техните нужди и приоритети в центъра на вниманието.

Не подминавайте онези, които се сблъскват с нетърпимост по отношение на конкретните взаимосвързани аспекти на тяхната идентичност, и ги предпазвайте от кумулативните ефекти на междусекторната дискриминация.

Не забравяйте местното ниво. Инвестирайте в инициативи на ниво местни общности, в овластяването и развитието на тези общности.

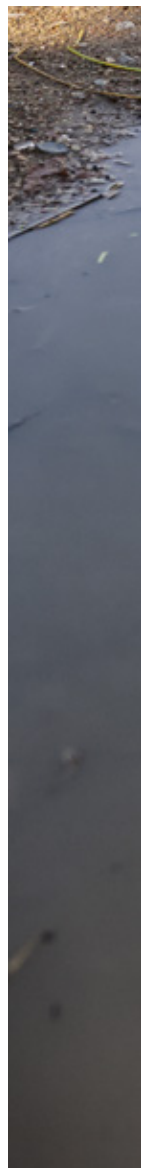
Уверете се, че техническите рамки, бюрократичните правила и механизмите за финансиране действително отговарят на реалните нужди на общностите и отделните хора.

През цялото това пътуване ви приканих да се вгледате в огледалото – да размишлявате, да поставяте под въпрос своите предположения и да проявявате солидарност.

Трябва да направим това днес, защото действителността не търпи отлагане.

Всичко, от което се нуждаем, вече е тук – знанията, добрите практики, инструментите.

Това, което трябва да направим, е да намерим волята да ги използваме.

Момиче в селището Цайрия в Солун, Гърция.

ОТГОВОРНОСТТА Е НАША

Призив за действие

Всеки от нас носи отговорност за изграждането на свят, в който всички да живеем в безопасност и достойно.

Трябва да приемем факта, че несправедливостите в нашите общества засягат всички ни.

Днешните предразсъдъци, расизъм и дискриминация срещу ромите и пътуващите хора се коренят във векове на насилие и изключване – ярък пример за нашия общ провал.

От всеки от нас, от мен и от вас, зависи да променим всичко това.

Да разбием безразличното мълчание и да издигнем гласовете си.

Да оспорим стереотипите и да се противопоставим на неравенството и несправедливостите в ежедневието ни.

Да изискваме от всички – както от отделните лица, така и от институциите – да спазват закона, да изпълняват своите задължения и да превърнат думите в дела.

Всеки от нас и всички ние заедно трябва сега:

Да разпознаваме и изобличаваме антиджипсизма и дискриминацията; да се борим срещу тях на всяко ниво, навсякъде и с всички налични средства.

Да слушаме и уважаваме гласовете на ромите и пътуващите, особено тези на жените и момичетата, като гарантираме, че те имат място на масата за вземане на решения.

Да дадем приоритет и да се ангажираме изцяло с насърчаването на правата на ромите и пътуващите във всеки аспект от техния живот.

Да помогнем за изграждането на достоен живот с нормални жилища, здравеопазване, качествено и приобщаващо образование, работни места и системи за социална сигурност за всички.

Да реформираме системите във всички сектори, за да превърнем равенството, справедливостта и приобщаването на ромите и пътуващите хора в реалност.

Да не пренебрегваме никого: да гарантираме, че ресурсите и мерките достигат до хората, живеещи в бедност, които са изолирани или изключени поради дискриминация, независимо от основанията за нея.

Да събираме факти за положението на ромите и пътуващите и да използваме данните, за да коригираме действията си.

Момиче си играе в селището
Цайрия в Солун, Гърция.

Да планираме разумно и в дългосрочен план, заедно със засегнатите лица, като се грижим политиките и средствата да отговарят на нуждите.

Да превърнем думите си в дела: да поемем отговорност, да сътрудничим ефективно, да изпълняваме поетите ангажменти и да отговаряме за резултатите.

Да подкрепяме гражданското общество на ромите и пътуващите хора, за да следим за спазването на правата им, да създаваме възможности за овластяване и да предприемаме правни действия, когато е необходимо.

Да отхвърляме и се противопоставяме на дезинформацията и омразата; да гарантираме, че ромите и пътуващите хора имат бърз достъп до правосъдие, когато правата им бъдат нарушени.

Да се сложи край на криминализирането на общностите, да се търси отговорност от полицията, когато неоснователно се насочва срещу ромите и пътуващите, и да се защити правото им на справедливо третиране от страна на всички власти.

Да признаваме, насърчаваме и почитаме историята, езиците, културата и изкуствата на ромите и пътуващите; да уважаваме разнообразните идентичности на общностите.

Да застанем на страната на ромите и пътуващите: да работим заедно, особено с жените и момичетата, за да насърчим равенството и справедливостта в една Европа, в която всеки има своето истинско място.

МЕТОДОЛОГИЯ

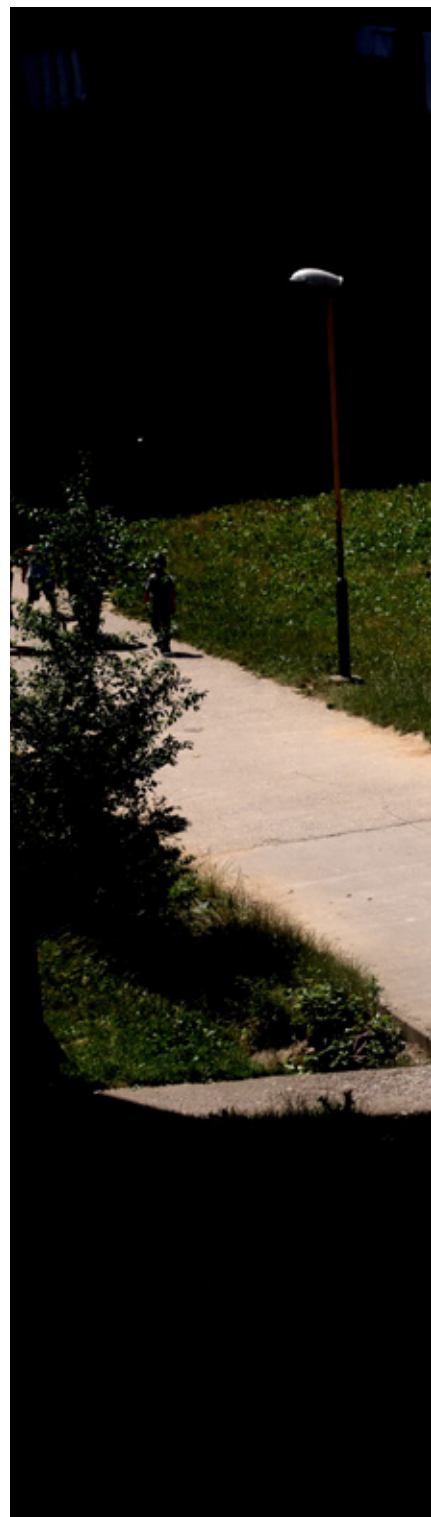
В настоящата книга са изложени наблюденията на Комисаря относно някои от най-неотложните въпроси, свързани с правата на човека, които отразяват реалните преживявания на членовете на ромските и пътуващите** общности днес. Структурирана в седем повествователни глави, тя разглежда ключови проблеми, свързани с условията на живот и жилищното настаняване; образованието; здравеопазването; заетостта и професиите; полицейските и съдебните системи; историята, изкуствата и културата; както и механизмите, предназначени да осигурят защита във всички тези области и извън тях. Книгата завършва с призив за действие от страна на Комисаря.

Тя се основава предимно на контактите на Комисаря с представители на ромските и пътуващите общности, особено с жени и момичета, правозащитници, централни и местни власти, както и с национални правозащитни институции, органи за равенство и институции на омбудсмана. Тези контакти се осъществиха по време на посещения и мисии в държави-членки на Съвета на Европа, както и в рамките на други дейности, в периода от юни 2024 г. до април 2025 г. Книгата представя наблюденията на Комисаря, човешки истории и свидетелства и се основава на качествени и количествени данни и информация, извлечени от официални статистики и доклади, научни изследвания и други доказателства, достъпни в публичното пространство.

Включени са гледни точки, свързани с пола, младежта и междусекторността, за да се обхванат по най-добър начин въпросите относно правата на човека, които са представителни за различни идентичности и групи. Съдържанието не претендира да отразява всички ситуации. Разказът се основава на преживяванията на жените и момичетата от ромските и пътуващите общности и на силата на тяхната колективна ангажираност, която води до промяна през поколенията. Тя подчертава овластяването, способността за действие и устойчивостта на жените и момичетата от ромските и пътуващите общности, като същевременно илюстрира техните тревоги в по-широкия контекст на антиджипсизма и дискриминацията, засягащи техните общности. Специално внимание е отделено и на ролята на организациите на гражданското общество като движещи сили за насърчаване на правата на ромите и пътуващите. Лицата, споменати в тази книга, са представени по начина, по който са се самоопределили. Някои имена са променени в текста, за да се защити самоличността им и да се запази неприкосновеността на личния им живот.

Книгата е придружена от пътуваща фотоизложба, курирана от Европейския ромски институт за изкуство и култура (ERIAN). Тя може да бъде организирана по заявка до Службата на Комисаря по правата на човека на Съвета на Европа на адрес commissionerHR@coe.int.

Настоящата книга е завършена на 1 септември 2025 г. Последният достъп до всички цитирани онлайн документи е осъществен на тази дата.

Деца играят в квартал „Стара Техелня“ в Прешов, Словакия.

Традиционен фургон в лагера „Авила парк“ в Дъблин, Ирландия.

БЕЛЕЖКИ

* Всички позовавания на Косово в настоящия текст – независимо дали се отнасят до територията, институциите или населението – трябва да се разбират в пълно съответствие с Резолюция 1244 на Съвета за сигурност на ООН и без да се засяга статутът на Косово.

** Терминът „роми и пътуващи“ се използва в Съвета на Европа, за да обхване голямото разнообразие от групи, които са обект на дейността на Съвета на Европа в тази област: от една страна а) роми, синти/мануш, кале, каале, романичали, бояш/рудари; б) балкански египтяни (египтяни и ашкали); в) източни групи (дом, лом и абдал); а от друга страна – групи като пътуващите, енишите и населението, обозначено с административния термин „Gens du voyage“, както и лицата, които се самоопределят като цигани. Настоящият документ е обяснителна бележка, а не определение на ромите и/или пътуващите.

1. За термина „антиджипсизъм“ вж. Европейската комисия срещу расизма и нетолерантността (ЕКРИ) Обща политическа препоръка № 13 относно борбата с антиджипсизма и дискриминацията срещу ромите, приета на 24 юни 2011 г. и изменена на 1 декември 2020 г. Отбелязва се, че много пътуващи не считат, че терминът „антиджипсизъм“ отразява техните конкретни преживявания във връзка с расизма. За съображения относно терминологията виж също „Антиджипсизмът: причини, разпространение, последствия, възможни отговори“ – проучване, възложено от Експертния комитет по въпросите на ромите и пътуващите (ADI-ROM).
2. За термина „расизъм“ виж ЕКРИ, Обща политическа препоръка № 7 относно националното законодателство за борба с расизма и расовата дискриминация, приета на 12 декември 2002 г. и изменена на 7 декември 2017 г.
3. За повече информация виж оценките на Съвета на Европа, актуализирани на 2 юли 2012 г.
4. Вж. Европейския комитет по социални права (ECSR), Решение по жалба № 206/2022, подадена от DCI, FEANTSA, MEDEL, CCOO и Международното движение „ATD Четвърти свят“ срещу Испания, публикувано на 26 февруари 2025 г.
5. Комисар по правата на човека на Съвета на Европа (CoE CommHR) Майкъл О'Флаерти, писмо до министър-председателя на Република България, 5 май 2025 г.
6. Вж. Съвет на Европа, Докладчикът на Конгреса приветства ангажимента на София за социално

жилищно настаняване при изпълнението на решенията на Европейския съд, 6 юни 2025 г.

7. Вж. Комисар по правата на човека на Съвета на Европа (CoE CommHR) Майкъл О'Флаерти, Меморандум относно правата на пътуващите и ромите в Ирландия, 25 февруари 2025 г. Вж. също доклада от посещенията в Обединеното кралство на бившия Комисар по правата на човека на Съвета на Европа Дуня Миятович, 9 декември 2022 г.
8. Вж. Препоръка Rec(2005)4 на Комитета на министрите на Съвета на Европа към държавите-членки относно подобряването на жилищните условия на ромите и пътуващите в Европа, приета на 23 февруари 2005 г.; Организация на обединени нации, Служба на Върховния Комисар по правата на човека (OHCHR) и ООН Хабитат, Информационен бюлетин № 21 (Rev. 1): Правото на подходящо жилище, 1 ноември 2009 г. и Информационен бюлетин № 25 (Rev. 1): Принудителните изселвания и правата на човека, 1 май 2014 г.
9. За повече информация виж, например, дейността на ETP Slovensko – Centrum pre udržateľný rozvoj (ETP Словакия – Център за устойчиво развитие), „Изграждане на надежда в Луник IX – Самостоятелно строителство на семейни къщи в Луник IX“ и „Проект DOM.ov“, Проекти, Кецеровце и други общини, Словакия; виж също HERO – „Жилища и овластяване за ромите“, пилотен проект, финансиран от Европейския съюз и изпълняван от Банката за развитие на Съвета на Европа (СЕВ) с партньори в България, Румъния и Словакия, 2021–2025 г.
10. Вж. „Грантове от ЕИП и Норвегия“, „Правото на достоен живот! Как животът на най-необлагодетелстваната общност в Клуж-Напока започна да се променя с помощта на грантовете от Норвегия“, 5 септември 2024 г.
11. Вж. Агенция на ЕС за основните права (FRA), „Пандемията от коронавирус в ЕС – въздействие върху ромите и пътуващите“ – Бюлетин № 5, 2020 г.; Европейски център за правата на ромите (ERRC), „Правата на ромите по време на COVID“, 2020 г.
12. Комитет на ООН по икономически, социални и културни права, Общо становище № 14 относно най-високия постижим стандарт на здраве, 2000 г., E/C.12/2000/4; ВКПЧ, Информационен бюлетин № 31: Правото на здраве, 2008 г.; бившият Комисар по правата на човека към Съвета на Европа Дуня Миятович, „Защита на правото на здраве чрез приобщаващо и устойчиво здравно обслужване за всички“, Тематичен документ, 2021 г.
13. Вж. обяснителния меморандум към Препоръка CM/Rec(2024)1 на Комитета на министрите към държавите-

- членки относно равенството на жените и момичетата от ромски произход и от общността на пътуващите, приета на 5 април 2024 г. (Препоръка CM/Rec(2024)1).
14. Вж., наред с други, Консултативния комитет по Рамковата конвенция за защита на националните малцинства (ACFC), Пето становище относно Ирландия, прието на 16 октомври 2024 г.; Комисар по правата на човека към Съвета на Европа Майкъл О'Флаерти, Меморандум относно правата на пътуващите и ромите в Ирландия, 25 февруари 2025 г., параграф 48.
 15. Вж. „Поведение и нагласи“, национално проучване сред общността на пътуващите, юли 2017 г.
 16. Центърът „Pavee Point“ за пътуващите и ромите е национална неправителствена организация, състояща се от пътуващи, роми и представители на мнозинството, която работи на местно, регионално, национално и международно равнище за преодоляване на неравенствата, с които се сблъскват пътуващите и ромите, и за насърчаване на правата на човека. За повече информация виж www.paveepoint.ie.
 17. „Civil Rights Defenders“, „Екологичен расизъм и ромите в Европа“, 2023 г.; Вж. също ACFC, „Екологични предизвикателства и национални малцинства“, Информационен бюлетин, 2025 г.
 18. ERRC, Северна Македония: Победа за ромите в Шуто Оризари след масова жалба относно замърсяването с отпадъци, 13 май 2025 г. Органът за равенство отбелязва, че като цяло има сериозни проблеми със системата за сметосъбиране в Скопие, но че предоставянето на услугите за управление на отпадъците е неравномерно.
 19. Вж. обяснителния меморандум към Препоръка CM/Rec(2024)1.
 20. Европейският съд по правата на човека (ЕСПЧ) е постановил, че стерилизацията без информирано съгласие на жени от ромски произход нарушава членове 3 (забрана на изтезанията или нечовешкото отношение или наказание) и 8 (право на зачитане на личния и семейния живот) от Европейската конвенция за правата на човека (ЕКПЧ). Освен това, дори в случаите, в които формално е било поискано съгласие, ЕСПЧ констатира значително незачитане на автономията и правото на избор на пациентките, като начинът на получаване на съгласието е бил такъв, че вероятно е предизвиквал у жертвите чувства на страх, мъка и малоценност, което е довело до продължително страдание (нарушение на член 3 от ЕКПЧ). ЕСПЧ също така констатира, че липсата на своевременност и разумна бързина при разследването на такива инциденти представлява нарушение на член 3 от ЕКПЧ. Вж. ЕСПЧ, V.C. срещу Словакия, жалба № 18968/07, 8 ноември 2011 г., и ЕСПЧ, I.G. и други срещу Словакия, жалба № 15966/04, 13 ноември 2012 г.
 21. Комисар по правата на човека към Съвета на Европа Майкъл О'Флаерти, писмо до министър-председателя на Чешката република, 3 декември 2024 г.
 22. Комисар по правата на човека към Съвета на Европа Майкъл О'Флаерти, Меморандум относно положението с правата на ромите в Словашката република, 25 февруари 2025 г. Вж. също Министерство на правосъдието на Словашката република, Среща с Комисаря по правата на човека към Съвета на Европа, 11 юли 2024 г.
 23. Вж. проучването, поръчано от Комисията по правата на жените и равенството между половете (FEMM) към Европейския парламент, „Акушерско и гинекологично насилие в ЕС“, 2024 г.; доклад на бившия Комисар по правата на човека към Съвета на Европа Дуня Миятович, „Сексуално и репродуктивно здраве и права в Европа: напредък и предизвикателства“, 2024 г.; Парламентарна асамблея на Съвета на Европа (PACE), „Акушерско и гинекологично насилие“, 2019 г.
 24. Вж. Линзи Кавана, „Да стоим рамо до рамо“ и в солидарност с жените от общността на пътуващите: разкази на жени от етнически малцинства за расово мотивирано акушерско насилие, докторска дисертация, Национален университет на Ирландия в Мейнют, 2018 г.
 25. За повече информация виж мисията и дейностите на „Healthy Regions“: <https://www.zdraveregion.eu/>.
 26. Вж. също Комисар по правата на човека към Съвета на Европа (CoE CommHR) Майкъл О'Флаерти, Меморандум относно състоянието на правата на ромите в Словашката република, 25 февруари 2025 г., параграфи 38–43.
 27. ЕСПЧ, „Елмазова и други срещу Северна Македония“, жалби № 11811/20 и 13550/20, 13 декември 2022 г.
 28. Комисар по правата на човека към Съвета на Европа Майкъл О'Флаерти, Меморандум относно състоянието на правата на ромите и въпросите, свързани с правото на чиста и здравословна околна среда в Северна Македония, 29 юли 2025 г.
 29. Вж. Становище на бившия Комисар по правата на човека към Съвета на Европа Нилс Муйжниекс, „Борба срещу сегрегацията в училищата в Европа чрез приобщаващо образование“, 2017 г.; Конференция на страните към Рамковата конвенция за защита на националните малцинства (ACFC), Тематичен коментар № 1 относно образованието съгласно Рамковата конвенция за защита на националните малцинства, приет на 31 май 2024 г., с който се преразглежда и заменя Тематичен

- коментар № 1 (2006 г.) (наричан по-нататък „Тематичен коментар № 1 на ACFC относно образованието“).
30. ЕСПЧ, „Салай срещу Словакия“, жалба № 29359/22, 27 февруари 2025 г. Европейската комисия започна процедура за нарушение срещу Словакия през 2015 г. и изпрати мотивирано становище през 2019 г. На 19 април 2023 г. Европейската комисия реши да изправи Словакия пред Съда на Европейския съюз за това, че не е успяла ефективно да се справи с проблема със сегрегацията на ромските деца в образованието. В тази връзка виж също Становището на генералния адвокат Чапета, изнесено на 1 август 2025 г. по дело C-799/23 „Европейска комисия срещу Словашката република“.
31. Вж. „Poradňa pre občianske a ľudské práva“ (Poradňa), „На път към справедливостта“, „Истории на ромки и роми, които са се противопоставили на дискриминацията и други нарушения на своите човешки права“, 2022 г., стр. 28–33.
32. Вж. ЕСПЧ, Д.Х. и др. срещу Чешката република, жалба № 57325/00, 13 ноември 2007 г.; Хорват и Кис срещу Унгария, жалба № 11146/11, 29 януари 2013 г. Вж. също така мерките, предприети на равнище ЕС: Европейската комисия започна процедури за нарушение срещу Чешката република [INFR(2014)2174] през 2014 г. и срещу Унгария [INFR(2015)2206] през 2016 г.
33. Вж. Тематичен коментар № 1 на ACFC относно образованието; Съвет на Европа, Управителен комитет по борба с дискриминацията, разнообразието и приобщаването (CDADI), Проучване за осъществимостта на политиките и практиките за десегрегация и приобщаване в областта на образованието за деца от ромски произход и от общността на пътуващите, 2024 г.
34. Фондация „Secretariado Gitano“ (FSG), „Само 0,8% от ромските ученици завършват университет“, 27 юни 2025 г.
35. Комисар по правата на човека към Съвета на Европа Майкъл О’Флаерти, Меморандум относно правата на пътуващите и ромите в Ирландия, 25 февруари 2025 г., параграфи 37–38.
36. Пак там, параграфи 39–40.
37. Съвместен комитет по ключови въпроси, засягащи общността на пътуващите, Окончателен доклад относно неравенствата, с които се сблъсква общността на пътуващите, декември 2021 г.
38. Вж. също ACFC, Четвърто становище относно Португалия, прието на 28 юни 2019 г., параграфи 93–95.
39. Тематичен коментар № 1 на ACFC относно образованието, параграфи 105–111.
40. Експертна група за действие срещу трафика на хора (GRETA), Доклад за оценка: Северна Македония, трети кръг на оценката, 24 март 2023 г.
41. Отучебната 2024/2025 година децата на четиригодишна възраст имат законно право на място в детска градина. Предвижда се това право да бъде разширено и за децата на тригодишна възраст, считано от учебната 2025/2026 година. Вж. Eurydice, Словакия: Текущи реформи и политически тенденции, Национални реформи в областта на образованието и грижите за деца в ранна детска възраст, юни 2024 г.
42. За повече информация виж мисията и дейностите на НПО „Cesta von“, включително програмата OMAMA: <https://cestavon.sk/en/omama/>.
43. Вж. Ирландската национална организация за безработни, позоваваща се на Централната статистическа служба, Преброяване 2022, Профил 7 – Заетост, професии и пътуване до работното място. Виж също Pavee Point Traveller and Roma Centre, „Заетост“.
44. FRA, „Роми и пътуващи в шест държави – проучване“, 2020 г., стр. 56
45. Министерство на децата, равенството, хората с увреждания, интеграцията и младежта, Проучване на нагласите на хората в Ирландия към многообразието, септември 2023 г.
46. Кампанията „työniimi“ беше възложена от Университета по приложни науки „Дяконеса“ (Diak) в рамките на проекта „Nevo tiija – Нова ера“, насърчаващ заетостта на ромското малцинство. След приключване на периода на наблюдение в рамките на кампанията беше получена заявка за контакт за един от кандидатите.
47. За повече информация виж мисията и дейностите на E-Romnja: <https://e-romnja.ro/en/>.
48. Вж. ACFC, Пето становище относно Ирландия (прието през октомври 2024 г.), февруари 2025 г.
49. Вж. Препоръка CM/Rec(2024)1 и обяснителна бележка; мрежа „ERGO“, Изследователски доклад относно достъпа на ромите до достойна и устойчива заетост, ноември 2024 г.; FRA, Ромите в 10 европейски държави: Основни резултати – проучване сред ромите, 2021 г.; FRA, Ромите и пътуващите в шест държави – проучване, 2020 г.
50. За повече информация виж EuroCentralAsian Lesbian* Community (EL*С), Изследване: Реалностите от ежедневието на чернокожи, расово дискриминирани, ромски и централноазиатски лесбийки* в ЕС, 2025 г.
51. Фондация „Роми за Европа“, „Възможността от десет милиарда евро: Доклад за разкриване на потенциала

- на ромската младеж“, май 2025 г.; Мрежа ERGO, „Изследователски доклад за достъпа на ромите до достойна и устойчива заетост“, май 2024 г.
52. ECSR, „Преглед на социалните права и кризата с разходите за живот“, стр. 54
53. За повече информация виж мисията и дейностите на Инициативата за икономическо развитие на ромите (REDI): <https://redi-ngo.eu/about-redi-2/>.
54. За повече информация виж мисията и дейностите на „Voice of Romni“: <https://voiceofromni.com.ua/en/>.
55. Районен съд на Пирканмаа, 29 март 2023 г., решения L 758/2022/458 и L 758/2022/455 – потвърдени от Апелативния съд в Турку, 16 януари 2025 г., решения № 31 и № 32, дела № S 23/729 и № S 23/730.
56. Вж., например, дейностите на „People in Peril“ за сътрудничество с частни работодатели. За повече информация виж мисията и дейностите на „People in Peril“: <https://clovekvothrozeni.sk/what-we-do/socialintegration-programs/>.
57. За повече информация виж мисията и дейностите на FSG: www.gitanos.org.
58. За повече информация виж FSG, програма „Acceder“: https://www.gitanos.org/que_hacemos/empleo/programa_acceder/.
59. Комисар по правата на човека към Съвета на Европа Майкъл О’Флаерти, Меморандум относно правата на ромите в Гърция, 3 юни 2025 г., параграф 38.
60. ECRI, Обща политическа препоръка № 11 относно борбата с расизма и расовата дискриминация в полицейската дейност, приета на 29 юни 2007 г.; бивш Комисар по правата на човека към Съвета на Европа Дуня Миятович, „Етническо профилиране: устойчива практика в Европа“, Коментар за правата на човека, 9 май 2019 г.
61. „Амнести Интернешънъл“, „Стигматизиращи карантини в ромски селища в Словакия и България“, 17 април 2020 г.; ERRC, „Правата на ромите по време на COVID“, септември 2020 г., и „Брутално и фанатично: полицейски контрол над ромите в ЕС“, май 2022 г.
62. Вж. ЕСПЧ, „Лингур срещу Румъния“, жалба № 48474/14, 16 април 2019 г., параграфи 76, 80; ЕКРИ, „Изявление относно расистките полицейски злоупотреби, включително расовото профилиране, и системния расизъм“ (прието на 82-то пленарно заседание, 30 юни – 2 юли 2020 г.); ПАСЕ, Резолюция 2523 (2023) относно институционалния расизъм на правоприлагащите органи спрямо ромите и пътуващите, ноември 2023 г.
63. Вж. ЕКРИ, Обща политическа препоръка № 11, приета на 29 юни 2007 г.
64. Вж. Омбудсман за защита от дискриминация, Препоръки на Омбудсмана за защита от дискриминация към Полицейското управление в Хелзинки относно дискриминационната операция „Kuri1“ срещу ромите, 14 май 2024 г.
65. ЕСПЧ, R.R. и R.D. срещу Словакия, жалба № 20649/18, 1 септември 2020 г.
66. Комисар по правата на човека към Съвета на Европа Майкъл О’Флаерти, Меморандум относно правата на ромите в Словашката република, 25 февруари 2025 г.; Вж. също съобщение от НПО „Poradňa“ и ЕППЦ относно групата дела „R.R. и R.D. срещу Словакия“ (жалба № 20649/18), представено пред Комитета на министрите на Съвета на Европа, 19 юли 2024 г.
67. Комисар по правата на човека на Съвета на Европа Майкъл О’Флаерти, Меморандум относно правата на ромите в Гърция, 3 юни 2025 г.
68. Синди Джойс, Олив О’Райли, Маргарет О’Брайън, Дейвид Джойс, Дженифър Швепе и Аманда Хейнс, „Достъпът на ирландските пътуващи до правосъдие“, Европейски център за изследване на омразата, 2022г.
69. За повече информация виж мрежата „SYNERGY“ срещу насилието, основано на пола, и домашното насилие, „Как да се отчитат правата и нуждите на ромските жени при работата по превенция и борба с насилието, основано на пола“, Наръчник, декември 2023 г.; Бояна Неткова, Мария Методиева, Христос Илиадис, Тициана Баручи и Крина Марина Муресану, „Изследване на пречките пред достъпа на ромските жени до правосъдие в четири държави: България, Гърция, Италия и Румъния“, публикувано от Съвета на Европа в рамките на съвместната програма на ЕС и Съвета на Европа JUSTROM, август 2022 г.
70. ERRC, „Феминизъм в Северна Македония: мрежата на ромските жени осъжда неспособността на държавата да ги защити“, 8 май 2025 г.
71. „Fair Trials“, в партньорство с APADOR-CH (Румъния), Българския хелзинкски комитет, Унгарския хелзинкски комитет и „Rights International Spain“, „Разкриване на антиромската дискриминация в системите за наказателно правосъдие в Европа“, декември 2020 г.; ERRC, „Брутално и фанатично: полицейски контрол над ромите в ЕС“, май 2022 г.
72. Вж. Съвместен комитет по ключови въпроси, засягащи общността на пътуващите, „Доклад за опита на пътуващите със съдебната система“, 6 ноември 2024 г., в който се цитират данни на Ирландската служба за затворите от 2017 г.; Комисар по правата на човека към Съвета на Европа Майкъл О’Флаерти, „Меморандум относно правата на пътуващите и ромите в Ирландия“, 25 февруари 2025г.

73. ERRC в партньорство с „Fair Trials“, „Отказано правосъдие: ромите в наказателната съдебна система“, март 2022 г.
74. Европейски комитет за предотвратяване на изтезанията и нечовешкото или унизително отнасяне или наказание (CPT), Доклад до правителството на Северна Македония, 15 май 2024г.
75. ERRC, „Северна Македония ще изплати обезщетения на семействата на роми, починали в затвори“, 12 февруари 2021г., и „Победа за ромите: Македония се съгласява да изплати обезщетения за смъртта на роми в затвора“, 15 юни 2017 г.
76. Вж. Комисар по правата на човека към Съвета на Европа Майкъл О'Флаерти, Меморандум относно правата на ромите в Гърция, 3 юни 2025г., параграф 38.
77. Вж. Съвет на Европа, Памет за Холокоста – Портал.
78. Вж. Съвет на Европа, уебстраница за Холокоста на ромите – „Геноцидът над ромите“ и „Ромите и пътуващите“ – информационни листове за историята на ромите.
79. За повече информация виж Документационен и културен център на германските синти и роми, Постоянна експозиция за Холокоста срещу синтите и ромите в Хайделберг (Германия).
80. Европейски ден в памет на Холокоста срещу синтите и ромите, Липса на подходящо обезщетение за синтите и ромите, преследвани от нацисткия режим.
81. Документационен и културен център на германските синти и роми, „45 години работа за граждански права на германските синти и роми“, 2017 г.
82. Вж Европейски ден в памет на Холокоста на синтите и ромите, Признаването на нацисткия геноцид над синтите и ромите; Съвет на Европа, Геноцид над ромите, ресурси по държави: Германия – Признание на геноцида над ромите.
83. Резолюция на Европейския парламент: Международен ден на ромите – антиджипсизмът в Европа и признаването от ЕС на Деня в памет на геноцида над ромите по време на Втората световна война, 15 април 2015 г.
84. Вж. Съвет на Европа, Информационни бележки за историята на ромите, Информационна бележка № 2.2 „Влашко и Молдова“.
85. Вж. Комисар по правата на човека към Съвета на Европа Майкъл О'Флаерти, Меморандум относно правата на пътуващите и ромите в Ирландия, 25 февруари 2025 г.; Национален съвет за учебни програми и оценяване (Ирландия), Изследователски доклад за културата и историята на пътуващите, февруари 2023 г.
86. Бронислава Вайс (1908–1987), по-известна с ромското си име Папуша, полско-ромска класическа поетеса и певица. Цей Стойка (1933–2013), австрийска писателка, художничка, певица, активистка и оцеляла от концентрационните лагери Аушвиц, Равенсбрюк и Берген-Белзен.
87. За повече информация виж мисията и дейностите на ERIAC: <https://eriac.org/about-eriac/>.
88. Вж. Съвет на Европа, информационни листове за историята на ромите, Информационен лист № 6.2 „Институционализация и еманципация“.
89. Вж. #SUKARIPE: Кампания за борба с антиджипсизма (Гърция). Тази дейност е инициирана в рамките на съвместната програма между Европейския съюз и Съвета на Европа „Равенство и свобода от дискриминация за ромите“ (EQUIROM). Програмата продължава до 2024г. и е насочена към предотвратяване и борба с антиджипсизма и дискриминацията, както и към насърчаване на равенството за ромите в България, Гърция, Румъния и Италия.
90. Вж. Музей на ромската култура, Хелзинки (Финландия).
91. Вж. Съвет на Европа, Страсбургска декларация за ромите, среща на високо равнище, 20 октомври 2010 г.; Тематичен план за действие на Съвета на Европа за интеграцията на ромите и пътуващите (2016–2019 г.) и Стратегически план за действие за интеграцията на ромите и пътуващите (2020–2025 г.); предстои да бъде приета нова стратегия на Съвета на Европа за интеграцията на ромите и пътуващите (2026–2030 г.). Вж. също Съобщение на Европейската комисия до Европейския съвет, Европейския парламент, Европейския икономически и социален комитет и Комитета на регионите „Социалната и икономическата интеграция на ромите в Европа“, април 2010 г.; Рамката на ЕС за национални стратегии за интеграция на ромите до 2020 г.; и Стратегическата рамка на ЕС за равенство, приобщаване и участие за периода 2020–2030 г. Като част от процеса на присъединяване към ЕС страните от Западните Балкани се ангажираха да се приведат в съответствие с тези усилия: през юли 2019 г. в рамките на Берлинския процес беше приета Декларация на партньорите от Западните Балкани относно интеграцията на ромите в рамките на процеса на разширяване на ЕС.
92. Съвместните програми на ЕС и Съвета на Европа включват ROMED, JUSTROM, INSCHOOL, ROMACT, ROMACTED, EQUIROM, „Интеграция на ромите III“ и „Памет и образование за Холокоста на ромите“ – RomaMemory. Отделът за ромите и пътуващите хора към Съвета на Европа е основният изпълнител на тези съвместни програми.

93. Вж. мисията и дейностите на Европейската мрежа за равенство на ромите в рамките на фондовете на ЕС (EURoma) <https://www.euromanet.eu>.
94. Вж. ЕСПЧ, Информационен бюлетин – Роми и пътуващи, октомври 2024 г.
95. Вж. също Комисар по правата на човека към Съвета на Европа Майкъл О'Флаерти, статия, „Замразяването на помощта от САЩ оставя празнина. Европа трябва да я запълни“, февруари 2025 г.
96. Вж. „Roma Civil Monitor“, „Примери за успешна десегрегация в жилищната сфера като предварително условие за интеграцията на ромите“, 2024 г.
97. Служба на Омбудсмана за децата (ОСО), „Без край: Разследване на условията на живот на децата, живеещи в лагер на местните власти“, май 2021 г.; Виж също ОСО, „Без край: актуализация от 2024 г.“, октомври 2024 г.
98. Комисия за превенция и защита от дискриминация, „Доклад за междусекторната и множествената дискриминация срещу ромски жени и момичета при достъпа до правосъдие“, юни 2025г.
99. Комисар по правата на човека към Съвета на Европа Майкъл О'Флаерти, „Партньорството с националните органи за правата на човека и равенството е ключ към постигането на общите цели в областта на правата на човека“, 17 октомври 2024 г.
100. Вж. Съвет на Европа, Международен ден на ромите, 8 април 2025 г.
101. Вж. Организация на обединените нации, Универсални ценности, Принцип 2: Да не се пренебрегва никой.

”

Моята мечта за ромските жени и момичета – както днес, така и за бъдещите поколения – е те да могат да живеят пълноценен живот, без да се налага постоянно да се борят, за да се самодоказват.

Мечтая за свят, в който едно ромско момиче може да влезе в класната стая и да бъде възприемано като ученичка с потенциал. Свят, в който да може да мечтае да стане лекар, художник, лидер – и да не се налага да преодолява десет пъти повече препятствия, само за да стигне до средата на пътя.

Където тя може да отвори книга и да открие, че нейната история е разказана с достойнство, а не е заличена.

Искам ромските момичета да знаят, че тяхната идентичност е източник на сила, а не на срам. Че те носят наследство от сила, издръжливост, творчество и красота. Искам те да растат в общество, което ги цени, защитава и им дава пространство да се определят сами – без страх.

Алина Шербан
румънска ромска актриса, режисьорка и АРТивистка

В Европа живеят 12 милиона роми и пътуващи, от които шест милиона са в ЕС. Гласовете им са силни и ясни, особено тези на жените и момичетата. Те изискват равен достъп до права и възможности, борят се за справедливост, застъпват се за собствените си права и за правата на другите, които са били изтласкани в периферията на обществото. Дават сила, изграждат мостове и осигуряват подкрепа там, където системите са се провалили. Заедно се опитват да изградят бъдеще, в което всеки има своето място.

И все пак гласовете им често остават нечути, изключени от процеса на вземане на решения, не се зачитат и не се предприемат действия по тях. На твърде много места те са изправени пред жестока омраза и дискриминация.

За да подкрепи по-добре правата на ромите и пътуващите, Комисарят по правата на човека на Съвета на Европа Майкъл О'Флаерти прекара голяма част от 2024 и 2025 г. пътувайки из Европа, посещавайки ги и срещайки се с тях. Тази книга е историята на тези срещи. Тя описва онова, което той чу и видя. Книгата е и призив за събуждане към хората на континента да помогнат за изграждането на една Европа, която приема всички.

Комисарят по правата на човека на Съвета на Европа насърчава осведомеността и подпомага ефективното спазване на правата на човека във всички 46 държави-членки на организацията. Майкъл О'Флаерти започна шестгодишния си мандат през април 2024 г.

www.commissioner.coe.int

BUL

www.coe.int

Съветът на Европа е водещата организация за правата на човека на континента. Той се състои от 46 държави-членки, включително всички държави-членки на Европейския съюз. Всички държави-членки на Съвета на Европа са подписали Европейската конвенция за правата на човека – договор, предназначен да защитава правата на човека, демокрацията и върховенството на закона. Европейският съд по правата на човека контролира прилагането на Конвенцията в държавите-членки.

COMMISSIONER
FOR HUMAN RIGHTS

COMMISSAIRE AUX
DROITS DE L'HOMME

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE